

Agnieszka Januszek-Sieradzka

(Instytut Historii, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II)

<https://orcid.org/0000-0002-3227-3797>

Tajemnica śmierci Barbary Radziwiłłówny. Źródła i historiografia

Niemal 470 lat po śmierci królowa Barbara Radziwiłłówna pozostaje wciąż bardziej postacią legendarną niż realną, utkaną z baśniowych niemal wątków, dość luźno tylko opartych na historycznych przesłankach, uwięzioną w okowach legendy, czy raczej legend, które tworzone już za jej życia przez kolejne stulecia przechodziły wiele zmian, ale do dziś pozostają bardziej rozpoznawalne niż żmudne ustalenia historyków. Jednym z tych legendarnych elementów, który, jako szczególnie pociągający swą dramaturgią, wykazuje zadziwiającą żywotność, jest sprawa śmierci młodej królowej¹.

Il.1: „Zjawienie Barbary Radziwiłłówny” (1886) – mal. Wojciech Gerson (1831-1901), olej na płótnie, Muzeum Narodowe w Poznaniu, domena publiczna (https://pl.wikipedia.org/wiki/Plik:Wojciech_Gerson_-_Zjawienie_Barbary_Radziwi%C5%82%C5%82%C3%B3wny.jpg)

¹ Por. D. Fesser, *Współczesna legenda Barbary Radziwiłłówny*, w: *Świat bliski i świat daleki w staropolskich przestrzeniach*, red. M. Jarczykowska, B. Mazurkowska, S.P. Dąbrowski, Katowice 2015, s. 269–271.

Najbardziej legendotwórcze i najsilniej oddziaływujące na wyobraźnię pokoleń było domniemanie rzekomego otrucia pięknej Litwinki przez nienawidzącą jej matkę Zygmunta Augusta. Asumpt do takich przypuszczeń, poza włoskim pochodzeniem królowej Bony, dał przede wszystkim sam Zygmunt August, który za życia Barbary czynił wiele, by uchronić ją przed otruciem². Młody Jagiellon obsesyjnie bał się otrucia Barbary przez matkę, która z pasją działała przeciw „nieprzystojnemu” małżeństwu syna³. Plotka o „zadaniu trucizny” młodej Litwinie została zapisana przez Macieja Strykowskiego⁴ i w rozszerzonej wersji kroniki Marcina Bielskiego, uzupełnionej przez jego syna, Joachima⁵. W obu dziełach zbrodnię tę przypisano włoskiemu doktorowi, czyli Ludwikowi Monti, agentowi dyplomatycznemu królowej Bony i sekretarzowi młodego króla⁶. Jeszcze i niektórzy dziewiętnastowieczni badacze dziejów Jagiellonów nie odrzucali zupełnie możliwości zbrodniczego udziału Bony w śmierci niechcianej synowej⁷. Mit ten ma się całkiem dobrze także współcześnie i wyraźnie

² Napoje Barbarze mogły być podawane tylko w przezroczystych szklankach („abowiem jednak z szklenic łacniej by się wszytko obaczyć mogło”) i wyłącznie przez zaufane osoby, najlepiej mężczyzn („na tym większa bezpieczeńność być może, abowiem od mężczyzn ledwie przez czwarte ręce picie do ręku jej królewskiej miłości przychodzi”). Gdyby napój musiała podać kobieta, miała to być „białagłowa, której cnota i wiara była dobrze doświadczona” (*Listy polskie XVI wieku*, t. 2: *Listy z lat 1548–1550 ze zbiorów Władysława Pociechy, Witolda Taszyckiego i Adama Turasiewicza*, Kraków 2001, s. 112–113). Król nakazywał, by królowa „nigdy miedzy wieczszą a po obiedzie pijać nie raczyła”. Dużo uwagi poświęcił zagrożeniom wynikającym z podawania napojów nocą, „bo jednak we dnie łacniej się wszytkiego za tak pilnym postanowieniem ustrzec może, ale w nocy daleko trudniej”. By uniknąć zatrucia napoju, monarcha nakazywał, aby naczynia, z których Barbara pije w nocy, były trzymane pod kluczem, a królowej usługiwała jedynie kobieta, „której by się wierzyć godziło” (*ibidem*, s. 119–120; A. Januszek-Sieradzka, *Barbara Radziwiłłówna w listach króla Zygmunta Augusta do Mikołaja Radziwiłła Rudego z lat 1548–1551*, w: *Ad perpetuam rei memoriam. Jagiellonowie i ich czasy w historiografii polskiej XVI–XXI wieku*, red. A. Januszek-Sieradzka, Sandomierz 2013 (Praelara stirps Jagiellonica, t. 4), s. 143–144).

³ Pierwsze oskarżenia wobec Bony o usiłowanie otrucia niechcianej synowej pojawiły się wkrótce po ślubie Elżbiety Habsburżanki z Zygmuntem Augustem, w lipcu 1543 r. Plotki rozsiewał Stanisław Bojanowski, niechętny jagiellońskiej rodzinie agent dyplomatyczny Albrechta Hohenzollerna. Królowa zdecydowała wówczas o rozdzieleniu kuchni swojej i Elżbiety (P. Jędrzejewski, *Elżbieta Austriaczka – królowa polska i wielka księżna litewska (1526–1545)*, „Res Gestae. Czasopismo Historyczne” 1, 2015, s. 118). Przypuszczenia co do nienaturalnej przyczyny śmierci młodej Habsburżanki zanotował w swej autobiografii Siegmund von Herberstein (*Selbst-Biographie Siegmunds Freiherrn von Herberstein, 1486–1553*, ed. Th.G. von Karajan, Wien 1855 (Fontes Rerum Austriacarum, t. 1), s. 369).

⁴ „Rychło po koronaciej tegoż roku rozniemogła się królowa Barbara, z podejrzeniem trucizny zadanej przez zdracę jednego Włocha doktora i chorowała przez całą zimę i wiosnę” (M. Strykowski, *Kronika polska, litewska, żmudzka i wszytkiej Rusi*, wyd. M. Malinowski, t. 2, Warszawa 1846, s. 403).

⁵ „Barbara Królowa umarła w Krakowie [...], rozumieli niektórzy, że była struta przez jednego Włocha Doktora” (*Kronika polska Marcina Bielskiego. Nowo przez Joachima Bielskiego syna jego wydana*, Kraków 1597, s. 593).

⁶ D. Quirini-Popławska, *Działalność Włochów w Polsce w I połowie XVI wieku na dworze królewskim, w dyplomacji i hierarchii kościelnej*, Wrocław 1973, 13–14, 89–90, 94; M. Korolko, *Seminarium Rzeczypospolitej Królestwa Polskiego. Humanisci w kancelarii królewskiej Zygmunta Augusta*, Warszawa 1991, s. 223.

⁷ J. Szujski, *Trzy żony Zygmunta Augusta*, w: *idem, Opowiadania i roztrząsania*, t. 1, Kraków 1885 (Dzieła Józefa Szujskiego. Wydanie zbiorowe, ser. 2, t. 5), s. 120.

nadaje też ton czarnej legendzie królowej Bony, choć dzięki dociekaniom historyków i medyków, tezę tę wykluczono definitywnie już niemal stulecie temu⁸.

Il. 2: „Zygmunt August z Barbarą na dworze radziwiłłowskim w Wilnie”, (1867) - mal. Jan Matejko (1838-1893), olej na płótnie, Muzeum Narodowe w Warszawie, domena publiczna (https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/4/47/Jan_Matejko_-_Zygmunt_August_z_Barbar%C4%85.jpg)

Drugim z owych żywotnych i dobrze komponujących się z czarną legendą, tym razem już samej Barbary, mitów o przyczynach jej śmierci była choroba weneryczna, którą młoda Litwinka miała zarazić się, prowadząc w czasach swej młodości bujne i powiedzmy – nieuporządkowane – życie erotyczne. W grudniu 1550 r., gdy stan królowej bardzo się pogorszył, nieprzychylny jej i brutalny w swych opisach i opiniach Stanisław Bojanowski, agent dyplomatyczny księcia pruskiego Albrechta Hohenzollerna, pisał o „brudnej chorobie” królowej, z nieskrywaną lubością wymieniając nazwę kiła (syfilis) w kilku językach – „Fertur autem talis esse egritudo, qualem nostri Germani franczosen, Gaili la verola vocant, Poloni francza”⁹. Tę możliwość, w przeciwieństwie do otrucia, brali pod uwagę nawet najbliżsi królowej, w tym jej brat, Mikołaj Radziwiłł Rudy, który wspominał o przypuszczalnej „chorobie francuskiej” (*morbis Gallicus*)

⁸ Por. M. Bogucka, *Bona Sforza d’Aragona*, w: *Życiorysy historyczne, literackie i legendarne. Seria druga*, red. Z. Stefanowska, J. Tazbir, Warszawa 1989, s. 94; A. Januszek-Sieradzka, *Bona Sforza i Barbara Radziwiłłówna między rzeczywistością a legendą* [w druku].

⁹ *Elementa ad fontium editiones*, t. 39: *Documenta ex Archivo Regiomontano ad Poloniam spectantia, IX pars, HBA, B 2, 1550–53*, ed. K. Lanckorońska, Rzym 1976, s. 87 (List S. Bojanowskiego do Albrechta Hohenzollerna, Kraków, 3 grudnia 1550 r.).

Barbary i zastanawiał się, czy nie zasugerować zajmującym się siostrą lekarzom, by właśnie na tę przypadłość ją leczyli¹⁰. Podejrzeenie kiły zostało ostatecznie odrzucone w trakcie dyskusji o przyczynach śmierci królowej, którą obudziło odnalezienie jej szczątków¹¹.

Il. 3: „Twardowski wywołujący ducha Barbary Radziwiłłówny przed Zygmuntem Augustem”, szkic (1884) – mal. Jan Matejko (1838-1893), olej na desce, Muzeum Narodowe w Warszawie, domena publiczna (<https://cyfrowe.mnw.art.pl/pl/katalog/507796>)

Po wykluczeniu dwóch możliwości, o których wspominali współcześni królowej – otrucia i kiły, pozostała do rozpatrzenia trzecia z przyczyn, o której pisano po śmierci Barbary. Stanisław Orzechowski zanotował, że królowa zmarła wkrótce po koronacji po długiej chorobie zwanej rakiem („gravi morbo cui Cancer nomen est”)¹². Uważno też, że była to choroba kobieca, a więc rozwijająca się w układzie rozrodczym. Ową chorobą kobiecą wiązano również z faktem podejmowanych przez Radziwiłłównę kuracji i przyjmowanych przez nią środków, które najpierw miały uniemożliwić zajście w ciążę, a później – gdy w małżeństwie z Zygmuntem Augustem pragnęła wydać na świat królewskiego syna – specyfiki mające

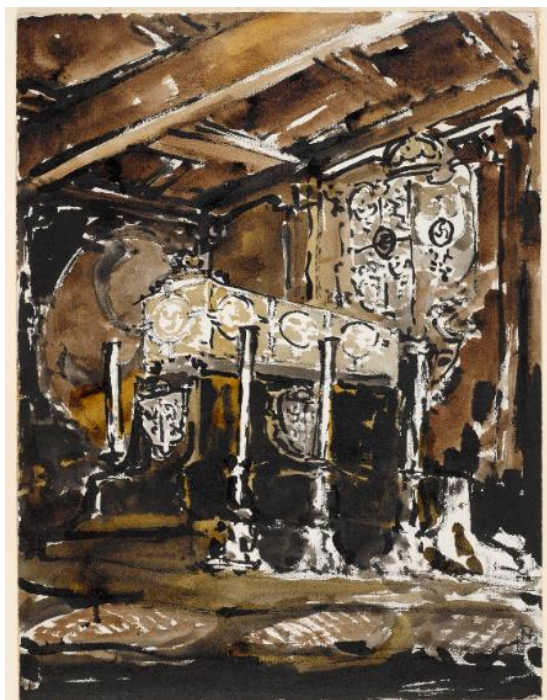
¹⁰ *Listy polskie XVI wieku*, t. 3: *Listy z lat 1550–1551 ze zbiorów Władysława Pociechy, Witolda Taszyckiego i Adama Turasiewicza*, Kraków 2004, s. 98.

¹¹ W. Ziembicki, *Barbara Radziwiłłówna w oświeceniu lekarskim*, w: *Barbara Radziwiłłówna w oświeceniu lekarskim*, w: *Pamiętnik VI Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Wilnie, 17–20 września 1935 r.*, t. 1: *Referaty*, przyg. do druku F. Pohorecki, Lwów 1935, s. 159–160.

¹² S. Orzechowski, *Annales Stanisali Orichovii Okszii. Secundum codicem Gymn. R. Thorunensis*, ed. T. Działyński, Posnaniae 1854, s. 58, 84.

ułatwić poczęcie dziecka¹³. Rzeczywiście, zażywanie takich specyfików często prowadziło do bezpłodności, a wcale nierzadko do śmierci kobiety¹⁴.

Mimo upływu czasu i podejmowania kolejnych badań, prawdą jest, że wśród poszukujących przyczyny śmierci ukochanej żony Zygmunta Augusta nie ma zgodności co do konkretnej choroby, która doprowadziła do jej zgonu. Najszerza naukowa dyskusja na ten temat miała dotychczas dwie odsłony, a współcześnie jesteśmy świadkami i uczestnikami trzeciej.

Il. 4: „Sarkofag Barbary Radziwiłłówny” (Castrum doloris Barbary Radziwiłłówny, królowej Polski. Trumna ustawiona na podwyższeniu w otoczeniu lichtarzy i herbów) (1924), rys. Stanisław Noakowski (1867-1928), rysunek, akwarela, Muzeum Narodowe w Warszawie, domena publiczna (<https://cyfrowe.mnw.art.pl/katalog/759489>)

Pierwsza fala zainteresowania przyczyną śmierci Radziwiłłówny związana była z dokonaniem w 1931 r. odkryciem w podziemiach wileńskiej katedry trumny z jej szczątkami. Oględziny szczątków przeprowadzili dwaj profesorowie Instytutu Anatomii Uniwersytetu Stefana Batorego: Michał Reicher i Witold Sylwanowicz, ale ustalenia dotyczyły raczej wyglądu i budowy Radziwiłłówny niż procesu chorobowego, który doprowadził do jej śmierci¹⁵. Wileńskie odkrycie

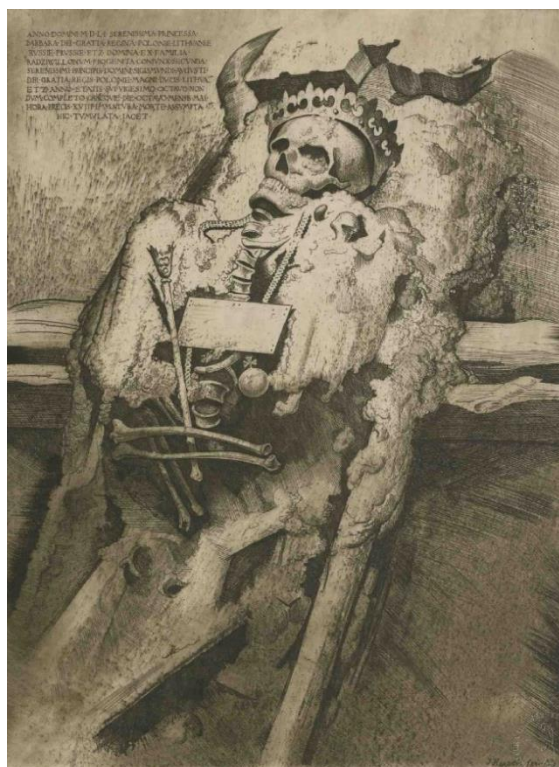
¹³ Z. Kuchowicz, *Barbara Radziwiłłówna*, wyd. 4, Łódź 1989, s. 195; M. Liedke, *Rodzina magnacka w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI–XVIII wieku. Studium demograficzno-społeczne*, Białystok 2016 („Dissertationes”, t. 13; „Prace Centrum Badań Struktur Demograficznych i Gospodarczych Przednowoczesnej Europy Środkowo-Wschodniej”, t. 4), s. 159, przyp. 293.

¹⁴ C. Kukło, *Demografia Rzeczypospolitej przedrozbiorowej*, Warszawa 2009, s. 312.

¹⁵ K. Wilkus, *Odkrycie grobów królewskich w katedrze wileńskiej*, „Studia do Dziejów Wawelu” 5, 1991, s. 530–550; *idem*, *Odkrycie grobów królewskich w katedrze wileńskiej*, w: *Wilno–Wileńszczyzna jako krajobraz*

skłoniło do pochylenia się nad tajemnicą śmierci Barbary Radziwiłłówny polskich historyków medycyny – Franciszka Giedroycia i Witolda Ziembickiego, którzy byli zgodni co do tego, że Radziwiłłówna zmarła na „chorobę kobiecą”. Według Giedroycia mógł to być ropniak jajowodu (*pyosalpinx*), zapalenie przymacicza (*parametritis*), ciąża pozamaciczna (*graviditas extrantera*) lub rak jajnika¹⁶. Witold Ziembicki na podstawie analizy opisywanych szeroko we współczesnych źródłach objawów chorobowych diagnozował z kolei zapalenie macicy i infekcje wywołane środkami, która Radziwiłłówna przyjmowała w ramach leczenia niepłodności¹⁷.

Do dyskusji powrócono w latach siedemdziesiątych minionego stulecia za sprawą Zbigniewa Kuchowicza, założyciela polskiej szkoły historii biologicznej, który za najbardziej prawdopodobną przyczynę śmierci królowej uznał raka szyjki macicy¹⁸.

Il. 5: Szczątki Barbary Radziwiłłówny w Katedrze Wileńskiej, wersja I (1933), grafika, rys. Jerzy Hoppen (1891-1969), domena publiczna (Kujawsko-Pomorska Biblioteka Cyfrowa, <https://kpbc.umk.pl/dlibra/publication/15050/edition/24405/content>)

i środowisko wielu kultur. Materiały I Międzynarodowej Konferencji, Białystok 21–24 IX 1989 (w czterech tomach), t. 1, red. E. Feliksiak, Białystok 1992 (Biblioteka Pamięci i Myśli, t. 3), s. 105–114; A. Srebrakowski, *Wileńska powódź 1931 r. i jej echa*, w: *Wrocław – Śląsk – Polska – pomiędzy Zachodem a Wschodem. Księga dedykowana prof. Grzegorzowi Straucholdowi w 60. rocznicę urodzin*, red. W. Kucharski, J. Nowosielska-Sobel, Wrocław 2008 (Spotkania Dolnośląskie Nowe, t. 2), s. 317–323.

¹⁶ F. Giedroyc, *Zgon królowej Barbary*, w: *Księga pamiątkowa na uczczenie setnej rocznicy urodzin Adama Mickiewicza (1798–1898)*, t. 2, Warszawa 1898, s. 20–25.

¹⁷ W. Ziembicki, *op. cit.*, s. 144–162.

¹⁸ Z. Kuchowicz, *Przyczyna śmierci Barbary Radziwiłłówny*, „Archiwum Historii Medycyny” 38, 1975, nr 2, s. 121–133; *idem*, *Barbara Radziwiłłówna*, s. 197–198.

Tezy Zbigniewa Kuchowicza spotkały się żywym odzewem środowiska medycznego i kilku jego przedstawicieli wzięło udział w dyskusji o przyczynach śmierci Radziwiłłówny. Większość z nich, zwłaszcza onkologów, przyznała słuszność Kuchowiczowi, śmiertelną chorobę królowej identyfikując jako złośliwy nowotwór szyjki macicy, nie wykluczając jednocześnie zapalnego tła schorzenia. Eugeniusz Studencki, specjalista w zakresie onkologii ginekologicznej, za najbardziej prawdopodobną przyczynę śmierci Barbary uznał raka macicy, zwracając uwagę na objawy mogące świadczyć także o zapaleniu¹⁹.

Kilkanaście lat później do rozważań o przyczynach zgonu królowej powróciła Irena Rudowska, która zwróciła uwagę, że zgodna z objawami i przebiegiem choroby jest interpretacja, według której Barbara chorowała i zmarła na raka macicy z przerzutami oraz wtórne zakażenie ropne narządu rodowego i tkanek otaczających. Zmiany ropne, których objawy zostały szczegółowo opisane w zachowanych źródłach, miały powstać w przebiegu rozpadającego się nowotworu macicy, który pierwotnie mógł być rakiem szyjki macicy²⁰.

Były jednak i głosy przeciwne. Jan Basiński odrzucił możliwość raka, wszystkie opisane w źródłach objawy łącząc z wysiękowo–ropnym zapaleniem przymacicza (*parametritis*). Jako główny argument podał brak źródłowych informacji o krwawieniach królowej w ostatniej fazie choroby, co przy raku szyjki macicy musiałyby mieć miejsce²¹. Ten argument w naukowych dyskusjach podważa się przede wszystkim poprzez przywoływanie okoliczności, że choroby bakteryjne w XVI stuleciu mogły mieć inny przebieg niż obecnie, co wynikać miało z większej odporności ówczesnego społeczeństwa niż dziś, podczas gdy proces nowotworowy przebiegał tak, jak obecnie. Na tym etapie dyskusja zamknęła się konkluzją o raku jako najbardziej prawdopodobnej przyczynie zgonu młodej królowej²².

¹⁹ E. Studencki, *Opinie onkologa w dyskusji o przyczynie śmierci Barbary Radziwiłłówny*, „Archiwum Historii Medycyny” 39, 1976, z. 2, s. 256–258.

²⁰ I. Rudowska, *Choroba i śmierć Barbary Radziwiłłówny*, „Problemy Lekarskie” 29, 1990, z. 3-4, s. 489–492.

²¹ J. Basiński, *O przyczynie śmierci Barbary Radziwiłłówny w naświetleniu medycznym*, „Archiwum Historii Medycyny” 39, 1976, nr 2, s. 251–256.

²² Bożena Steinborn w opublikowanym w 1991 r. artykule poświęconym portretowi Radziwiłłówny wspominała o nowym przypuszczeniu co do przyczyny śmierci Barbary, „zaskakującej prostotą, nie licującą z romantyczną legendą kontrowersyjnej heroiny – ślepej kiszce (*abscessus periappendicularius*)”. Autorka powołała się na artykuł H Sarul, *Raz jeszcze o śmierci Barbary Radziwiłłówny*, który miał być wówczas w druku w „Archiwum Historii Medycyny” (B. Steinborn, *Kopia portretu Barbary Radziwiłłówny w Zamku Królewskim w Warszawie*, w: *Kultura średniowieczna i staropolska. Studia ofiarowane Aleksandrowi Gieysztorowi w pięćdziesięciolecie pracy naukowej*, red. D. Gawinowa et al., Warszawa 1991, s. 718 przyp. 13). Zapowiadany artykuł nie ukazał się (Zob. H. Bojczuk, *Bibliografia zawartości „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny” za lata 1924–1998*,

Il. 6: Szczątki Barbary Radziwiłłówny – szkic (1931), akwarela, mal. Jerzy Hoppen (1891-1969), domena publiczna (Kujawsko-Pomorska Biblioteka Cyfrowa, <https://kpbc.umk.pl/dlibra/publication/15114/edition/24558>)

Trzecia odsłona zainteresowania tajemnicą śmierci Barbary Radziwiłłówny ma miejsce teraz. Z końcem roku 2015 w litewskim czasopiśmie naukowym poświęconym położnictwu i ginekologii ukazał się artykuł siedmioosobowego zespołu historyczno–medycznego, który podjął kolejną próbę rozwikłania tajemnicy śmierci Barbary Radziwiłłówny. W skład zespołu weszło siedmioro naukowców: dwóch historyków, trzy lekarki specjalistki z zakresu położnictwa i ginekologii, w tym specjalistka w zakresie onkologii, lekarz chirurg i specjalista z zakresu medycyny laboratoryjnej. Ponownej analizie poddano znane dotychczas źródła historyczne, poszerzono również podstawę źródłową o niewykorzystywane jeszcze materiały, przede wszystkim korespondencję i receptury królewskiego farmaceuty Floriania Carborto²³.

Historyk z tego zespołu, litewska badaczka Raimoinda Ragauskienė podjęła również dyskusję z tezami Zbigniewa Kuchowicza. Ustalenia łódzkiego historyka, dostępne także

„Archiwum Historii i Filozofii Medycyny. Suplementy” 8, 1999, s. 3–410), wobec czego nie została upubliczniona historyczno-medyczna argumentacja stojąca za przypuszczeniem, że przyczyną śmierci Radziwiłłówny mógł być *abscessus periappendicularius*, czyli ropień okołowyrostkowy spowodowany perforacją wyrostka robaczkowego w fazie ostrego procesu zapalnego (J. Maa, K.S. Kirkwood, *Wyrostek robaczkowy*, w: C.M. Townsend, R.D. Beauchamp, B.M. Evers, K.L. Mattox, *Sabiston chirurgia*, t. 4, red. nauk. T. Popiela, tłum. P. Czopnik, Wrocław 2013, s. 222–237).

²³ R. Ragauskienė, R. Nadišauskienė, D. Vaitkienė, L. Maleckienė, D.R. Railaitė, A. Maleckas, A. Vitauskienė, *Mitai ir klausimai apie karalienės Barbaros Radvilaitės (apie 1522–1551 m.) sveikatą. Istorinės žinios*, „Lietuvos akešerija ir ginekologija” 18, 2015, nr 4, s. 290–300. Wersja on-line (bez przypisów): <<https://www.delfi.lt/sveikata/sveikatos-nauijenos/kaip-mire-graziausia-lietuvos-moteris-i.d?id=70182770>>, <<https://www.delfi.lt/sveikata/sveikatos-nauijenos/kaip-mire-graziausia-lietuvos-moteris-ii.d?id=70193548>> [dostęp: 16.06.2020].

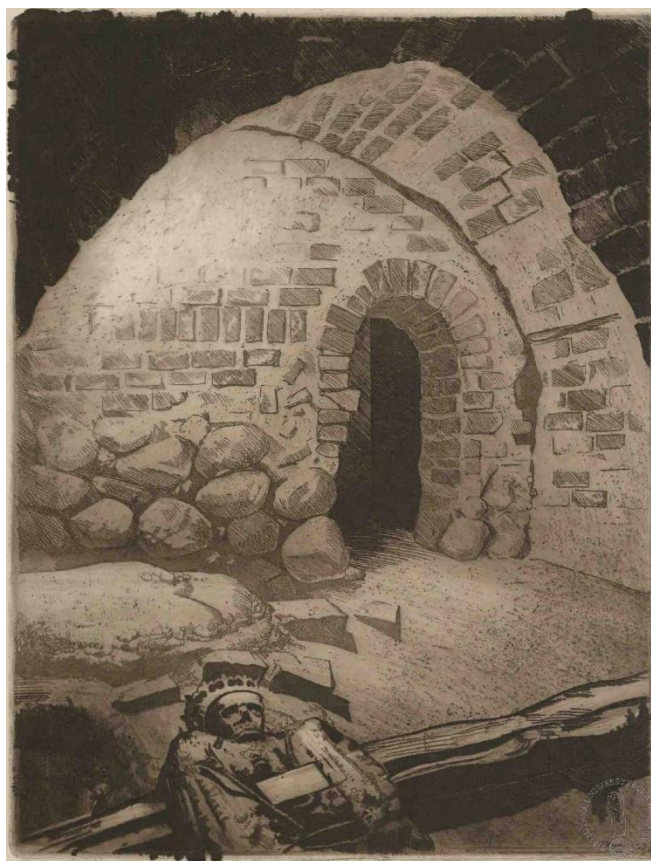
w litewskim tłumaczeniu jego biografii Barbary Radziwiłłówny, wciąż stanowią jedno z głównych źródeł wiedzy o ukochanej żonie Zygmunta Augusta²⁴. Według Ragauskienė, jakkolwiek zasługi Kuchowicza na polu badań nad historią biologiczną²⁵, są niepodważalne, to jednak w sprawie Barbary polski historyk wyrządził liczne szkody. Niektóre z jego opinii i wniosków uznać należy nie tylko za błędne, ale za szczególnie szkodliwe w tym znaczeniu, że położyły się długim cieniem na historycznym oglądzie życia Barbary Radziwiłłówny. Szczególnie silny wpływ miały tu opinie łódzkiego historyka o chorobach wenerycznych, na które miała cierpieć Litwinka, jej szczególnie rozwiniętym libido i idącym za tym bogatym doświadczeniem erotycznym, i w końcu o niepłodności królowej jako rzeczy pewnej²⁶. Współczesna historiografia, zwłaszcza litewska, ale przecież także polska, odrzuca stwierdzenia Kuchowicza o bardziej liberalnej „obyczajowości kobiet litewskich”, której składową miały być „swoboda i samodzielność obyczajowa m.in. w dziedzinie erotycznej”. Autor, chcąc bronić swej bohaterki i jej reputacji, poprzez pokazanie, że była po prostu dzieckiem swych czasów i swego miejsca, wyrządził jej krzywdę, umieszczając ją w nieuzasadnionym historycznie stereotypie, z którego – jak to ze stereotypu – wyjątkowo ciężko się uwolnić. I mimo wysiłków historyków, Barbarze też się to dotychczas nie udało – wystarczy zajrzeć do modnej ostatnio popularnej literatury dotyczącej jej małżeństwa z Zygmuntem Augustem, by się przekonać, jak żywotne są opowieści o seksualnym wyzwoleniu szesnastowiecznych Litwinek²⁷.

²⁴ Z. Kuchovičius, *Barbora Radvilaitė*, Vilnius 1991.

²⁵ Por. T. Srogosz, *Biologiczny wymiar historii w ujęciu Zbigniewa Kuchowicza*, w: *idem, Między biologiczną egzystencją człowieka w dziejach a historią nauki*, Częstochowa 2003, s. 65–75; J. Kolbuszewska, *Zbigniew Kuchowicz i jego wizja uprawiania nauki (z dziejów dyskusji wokół książki „O biologiczny wymiar historii”)*, „Rocznik Łódzki” 62, 2014, s. 121–135.

²⁶ B. Kuchowicz, *Barbara Radziwiłłówna*, s. 23–40, 61–74; R. Ragauskienė, R. Nadišauskienė, D. Vaitkienė, L. Maleckienė, D.R. Railaitė, A. Maleckas, A. Vitauskienė, *op. cit.*, s. 290.

²⁷ Np. J. Besala, *Barbara Radziwiłłówna i Zygmunt August*, Warszawa 2007; I. Kienzler, *Kobiety Zygmunta Augusta*, Warszawa 2013; *eadem, Romanse, które wstrząsnęły historią Polski*, Warszawa 2014 („Historia z Alkowy”, t. 13); *eadem, Jagiellonowie. Miłosne sekrety wielkiej dynastii*, Warszawa 2017.

Il. 7: Grób Barbary Radziwiłłówny w Katedrze Wileńskiej (1933), grafika, rys. Jerzy Hoppen (1891-1969), domena publiczna (Kujawsko-Pomorska Biblioteka Cyfrowa, <https://kpbc.umk.pl/dlibra/publication/15052/edition/24407>)

Impulsem do podjęcia nowych badań przez historyków litewskich było również powtórne zbadanie szczątków królowej. Ponowne otwarcie sarkofagu w roku 2001 dało medykom niepowtarzalną okazję do podjęcia próby zweryfikowania nagromadzonych opinii o stanie zdrowia królowej. Szkielet Barbary zachował się w doskonałym stanie, wszystkie kości znajdowały się w anatomicznych pozycjach, nie odnotowano żadnych patologicznych zmian, z wyjątkiem drobnego ubytku w jednym z dolnych zębów trzonowych i anomalii anatomicznej – Barbara Radziwiłłówna miała dodatkowe lewe żebro. Badania zachowanych szczątków wraz z całościową analizą danych historycznych skłoniła badaczy do przyjęcia raka macicy jako najbardziej prawdopodobnej przyczyny zgonu²⁸. Po tym tekście o charakterze antropologicznym, inaugurującym nowy okres zainteresowania nauki zagadką śmierci Barbary Radziwiłłówny, dalsze badania podjęli litewscy medycy i historycy z Raimondą Ragauskienė

²⁸ G.-J. Česnys, R. Jankauskas, V. Urbanavičius, *Queen Barbora Radvilaitė: review of remains and reconstruction of documentary portrait*, „Acta Medica Lituanica. Supplement” 8, 2001, s. 18–24; R. Jankauskas, *Bioarcheologia pochówków elit litewskich*, w: *Kultura funeralna elit Rzeczypospolitej od XVI do XVIII wieku na terenie Korony i Wielkiego Księstwa Litewskiego. Próba analizy interdyscyplinarnej*, red. A. Drązkowska, Toruń 2015, s. 216–217 (Badania szczątków Barbary Radziwiłłówny).

na czele. Litewska badaczka nie zajęła się jednak wyłącznie królową, ale przyjrzała się biologicznej historii rodu Radziwiłłów, co pozwoliło także – w kontekście królowej – na sformułowanie nowych, interesujących wniosków wynikających z analizy na szerszym, rodzinnym tle zdrowotnym²⁹.

Il. 8: Tablica nagrobna Barbary Radziwiłłówny w Katedrze wileńskiej, domena publiczna (https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Gr%C3%B3b_kr%C3%B3lowej_Barbary.jpg)

Analizy litewskiego zespołu doprowadziły badaczy do przekonania, że przyczyną śmierci Barbary Radziwiłłówny był rak szyjki macicy. Naukowcy brali pod uwagę także inne schorzenia, które charakteryzują się podobnymi objawami i przebiegiem, na które wskazywali też wcześniejsi badacze: ropień jajnika (tę chorobę jednak można było już wtedy z sukcesem leczyć), zapalenie przymacicza (*parametrium*) (w tym przypadku choroba trwa kilka miesięcy, a ostre etapy choroby 3–4 tygodnie), ciążę ektopową (pozamaciczną) i pęknięcie jajowodu (wykluczony z tej racji, że choroba ma ostry, gwałtowny przebieg, trwa kilka tygodni), raka jajnika (rak jajnika nie daje z reguły specyficznych objawów, dopiero w fazie zaawansowanej

²⁹ R. Ragauskienė, *Mirties nugaleti nepavyko: Biržų ir Dubingių kunigaikščių Radvilų biologinė istorija (XV a. pabaiga – XVII a.)*, Vilnius 2017. Tłumaczenie polskie: *Śmierci nie udało się pokonać. Historia biologiczna księżąt Radziwiłłów na Birżach i Dubinkach (koniec XV wieku – XVII wiek)*, tłum. Irena Masojć, Romuald Naruniec, Kraków 2020.

głównym objawem jest wzrost masy jamy brzusznej, spowodowany guzem, lub wodobrzuszem)³⁰.

Z dotychczasowych badań wynika, że choroba Barbary Radziwiłłówny rozwijała się co najmniej pięć lat, czyli przynajmniej od roku 1547, bo z tego okresu pochodzą pierwsze źródłowe poświadczenia objawów chorobowych. Litewscy historycy i lekarze próbowali również przyrzeć się stanowi zdrowotnemu Radziwiłłówny we wcześniejszym okresie, już w dzieciństwie, choć skromnie zachowane źródła nie pozwalają w tej mierze na wiele ustaleń. Problematyczna jest w literaturze już sama data urodzin Barbary, którą umieszcza się w przedziale między rokiem 1520 a 1523. Na podstawie źródeł materialnych i pisanych badacze ci skłonni są polską królową nieco odmłodzić i przychylają się do późniejszej daty jej urodzin, przyjmując rok 1522, co wskazywałyoby, że w chwili śmierci Barbara miała około 28–29 lat³¹. Kwestia wieku Barbary, choć rozbieżności w datowaniu jej urodzin wynoszą najwyżej trzy lata, stanowiła i wciąż jeszcze stanowi przedmiot ożywionej dyskusji, choć zachowane źródła zdają się nie pozostawiać przestrzeni na wątpliwości. Wiek królowej w chwili śmierci określa się na podstawie, przede wszystkim, dwóch źródeł – epitafium Piotra Roizjusza³² oraz napisu nagrobnego w katedrze wileńskiej³³, który powstał na jego podstawie, a którego treść przekazał także Szymon Starowolski w *Monumenta Sarmatarum*³⁴. Na podstawie tych źródeł wiadomo, że Barbara zmarła w „trzecim dziesięcioleciu” swego życia („Immatura obiit decima trieteridi capta”), co oczywiście nie musi oznaczać śmierci w trzydziestym roku życia. Według sprawozdania z marca 1931 r., sporządzonego przez pierwszego badacza grobu Radziwiłłówny, prof. Stanisława Lorentza, dla Wydziału Sztuki Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, napis zgodny z przekazem Starowolskiego znajdował się na tabliczce, która przybita była do wieka trumny królowej. Z kolei tabliczka, która była przyszyta na piersiach do sukni Barbary, zawierała napis informujący, że ukochana żona Zygmunta Augusta zmarła nie

³⁰ R. Ragauskienė, R. Nadišauskienė, D. Vaitkienė, L. Maleckienė, D.R. Railaitė, A. Maleckas, A. Vitauskienė, *op. cit.*, s. 296–297.

³¹ *Ibidem*, s. 291.

³² *Petrii Royzii Aurei Alcagnicensis Carmina*, cz. 2: *Carmina minores*, ed. B. Kruczkiewicz, Cracoviae 1900 („Corpus Antiquissimorum Poetarum Poloniae Latinorum”, t. 5), s. 34–36. Zob. też J. Niedźwiedz, *Kultura literacka Wilna (1323–1655). Retoryczna organizacja miasta*, Kraków 2012 („Biblioteka Literatury Pogranicza”, t. 20), s. 323.

³³ V. Gerliakienė, *Vilniaus arkikatedros lotyniškieji epitafiniai įrašai (XVI–XVIII a.) ir jų literatūrinė raiška*, „Literatūra” 45, 2003, s. 93.

³⁴ S. Starowolski, *Monumenta Sarmatarum, viam universae carnis ingressorum*, Cracoviae 1655, s. 217–218.

ukończywszy 28 lat („anno etatis sui vigesimo octavo nondum completo”), co oznaczałoby, że Radziwiłłówna urodziła się w roku 1523³⁵.

Il. 9: Grób Barbary Radziwiłłówny w podziemiach Katedry wileńskiej, domena publiczna (<https://www.podroze-poeurope.pl/polskie-wilno-najwazniejsze-miejsca>)

Barbara Radziwiłłówna miała około 160 centymetrów wzrostu, a więc około 5–7 centymetrów więcej niż średnia tamtej epoki, miała stosunkowo szerokie ramiona, wąską miednicę, smukłą budowę ciała, wyraźne rysy twarzy. Źródła nie potwierdzają, by we wcześniejszym okresie swego życia borykała się z jakimiś schorzeniami. O jej dobrym zdrowiu pośrednio świadczy fakt, że mając niespełna 14 lat została wydana za mąż za Stanisława

³⁵ Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenie Publicznego w Warszawie, Wydział Sztuki, sygn. 7029: Konserwatorzy wojewódzcy – sprawozdania oddziałów sztuki w urzędach wojewódzkich, s. 295. Za informację o tych archiwaliach serdecznie dziękuję Panu Profesorowi Markowi A. Janickiemu i Panu Doktorowi Dominikowi Szulcowi, któremu zawdzięczam również wiadomość o tym, że analogiczne rękopiśmienne sprawozdanie S. Lorentza dla Kurii Metropolitarnej w Wilnie znajduje się w zbiorach Biblioteki Litewskiej Akademii Nauk im. Wróblewskich w Wilnie (Lietuvos Mokslų Akademijos Vrublevkių Biblioteka). Kwestia historiograficznej dyskusji o dacie urodzin Barbary Radziwiłłówny i jej źródłowej podstawie zostanie omówiona w odrębnym tekście.

Gasztołda³⁶. Wieści o problemach zdrowotnych panny młodej z pewnością stanęłyby na przeszkodzie do zawarcia tego taktycznego małżeństwa, które miało być rękojmią taktycznego antybonowskiego sojuszu między zaciekle zwalczającymi się dotychczas rodami. Należy pamiętać, że niezależnie do tego, jak ważne strategicznie interesy miało takie małżeństwo realizować, kierując się zdrowym rozsądkiem starano się wydawać za mąż dziewczęta, które osiągnęły już dojrzałość płciową i z większym prawdopodobieństwem mogły wydać na świat zdrowe dziecko, nie tracąc przy tym własnego zdrowia czy życia³⁷. Listy z tamtego okresu przynoszą informacje o dobrym zdrowiu młodej mężatki³⁸.

Cieniem na pierwszym małżeństwie Barbary kładzie się oczywiście jego bezdzietność. Kwestia płodności Radziwiłłówny została nawet poruszona na sejmie w Piotrkowie w 1548 r. Wojewoda poznański Janusz Latalski wprost kwestionował płodność królewskiej wybranki. Z drugiej strony biskup Samuel Maciejowski podnosił, że jest wielu, „którzy pojmowali wdowy, acz przedtem płodu nie mieli, dziś z nich płód mają”³⁹. W ten sposób biskup sugerował, że choć Barbara nie miała dziecka w pierwszym małżeństwie, mogła być płodna. Trudno nie zgodzić się z biskupem Maciejowskim. Bezdzietność pierwszego małżeństwa królowej mogła wynikać nie tylko z jej bezpłodności, mogła być efektem niedojrzałości liczącej niespełna 14 lat mężatki, bezpłodności męża, zaburzeń zdrowia wpływającymi na płodność – powody mogą być liczne i różne, a niepłodność zawsze jest problemem danej, konkretnej pary. Kwestia

³⁶ Jak na standardy przyjęte i praktykowane przez litewskie rody magnackie Barbara została wydana za mąż wyjątkowo wcześnie, bowiem w tamtym okresie kobiety w tych kręgach wstępowały w związki małżeńskie z reguły w wieku 16-22 lat (M. Liedke, *Z badań nad prokreacją magnaterii Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI–XVIII wieku*, „Przeszość Demograficzna Polski” 29, 2010, s. 13; por. A. Lesiak, *Kobiety z rodu Radziwiłłów w świetle inwentarzy i testamentów (XVI–XVIII w.)*, w: *Administracja i życie codzienne w dobrach Radziwiłłów XVI–XVIII wieku*, red. U. Augustyniak, Warszawa 2009 (Fasciculi Historici Novi, t. 9), s. 127). Nie była jednak Barbara jedynym w rodzie Radziwiłłów przykładem zawarcia przez kobietę małżeństwa w tak wczesnym wieku. Na początku lutego 1606 r. Krzysztof II Radziwiłł poślubił Annę Kiszczankę, urodzoną w roku 1593, a więc zaledwie trzynastoletnią (*Archiwum domu Radziwiłłów. Listy ks. M.K. Radziwiłła Sierotki, Jana Zamoyskiego, Lwa Sapiehy*, Kraków 1885 (Scriptores Rerum Polonicarum, t. 8; Wydawnictwa Komisji Historycznej Akademii Umiejętności w Krakowie, t. 27), s. 236 (List Lwa Sapiehy do Krzysztofa Radziwiłła młodszego, Kraków, 22 stycznia 1606 r.); H. Wisner, [rec.] Raimonda Ragauskienė, *Mirties nugalėti nepavyko. Biržų ir Dubingių kunigaikščių Radvilų biologinė istorija (XV a. pabaiga – XVII a.)*, Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, Vilnius 2017, s. 735, il., tab., streszcz. w jęz. ang., ISBN 9786094711145, „Rocznik Lituanistyczny” 5, 2019, s. 296). O różnicach w datowaniu wieku Kiszczanki por. M. Jarczykova, *Familijne „pisanie” żon i córek Radziwiłłów z XVII wieku*, „Napis” 23, 2017, s. 20, przyp. 9.

³⁷ C. Kukło, *op. cit.*, s. 335; M. Liedke, *Demografia rodziny magnackiej w Wielkim Księstwie Litewskim na tle elit zachodnioeuropejskich. Wybrane problemy*, „Przeszość Demograficzna Polski” 37, 2015, nr 1, s. 52.

³⁸ R. Ragauskienė, R. Nadišauskienė, D. Vaitkienė, L. Maleckienė, D.R. Railaitė, A. Maleckas, A. Vitauskienė, *op. cit.*, s. 291.

³⁹ *Dyaryusze sejmów koronnych 1548, 1553, 1570 r.*, wyd. J. Szujski, Kraków 1872 (Scriptores Rerum Polonicarum, t. 1), s. 193.

domniemanej niepłodności królowej już za jej życia stała się jednym z komponentów jej czarnej legendy, choć przecież i do jej twórców docierały wieści o tym, że w roku 1548 przyszła królowa miała być w ciąży, a w listopadzie tego roku poronić⁴⁰.

Drugą, białą stroną legendy Radziwiłłówny była z kolei pewność jej płodności i dwukrotnego stanu błogosławionego, której najmocniejszym argumentem – poza wzmiankami w korespondencji⁴¹ – jest wiązany z królową, choć – trzeba przyznać – na dość wątplych przesłankach – pochodzący z lat czterdziestych XVI stulecia portret ciężarnej kobiety, autorstwa Jana von Calcara (ok. 1499–1546/1550)⁴². Przedstawiona jest na nim brzemienna królowa bez nakrycia głowy, w czerwonej sukni z białym, koronkowym kołnierzykiem, ozdobionej białymi listwami z czerwonym misternym wzorem, pionowymi na sukni, poziomymi na rękawach, z perłowym naszyjnikiem ze szmaragdowym wisiorem na szyi⁴³.

⁴⁰ R. Ragauskienė, *Z historii biologicznej magnaterii Wielkiego Księstwa Litewskiego: linia Radziwiłłów na Birżach i Dubinkach w XVI w.*, w: *Sic erat in fatis. Studia i szkice historyczne dedykowane Profesorowi Bogdanowi Rokowi*, t. 2, red. E. Kościk, R. Żerelik, P. Badyńska, F. Wolański, Toruń 2012, s. 40.

⁴¹ *Listy polskie XVI wieku*, red. K. Rymut, t. 1: *Listy z lat 1525–1548 ze zbiorów Władysława Pociechy, Witolda Taszyckiego i Adama Turasiewicza*, Kraków 1998, s. 428; R. Ragauskienė, *Z historii biologicznej*, s. 40; A. Januszek-Sieradzka, *Trzy żony króla Zygmunta Augusta. Bezdzietność ostatniego Jagiellona a unia polsko-litewska w Lublinie w 1569 roku*, w: *Unia lubelska i jej dziedzictwo*, red. S. Nabywaniec, B. Lorens, S. Zabraniak, Rzeszów 2021, s. 34–35.

⁴² Jan Steven van Calcar był niderlandzkim malarzem i rytownikiem, tworzącym w Italii, uczniem Tycjana. Znany jest przede wszystkim jako autor drzeworytów w dziele *De humani corporis fabrica* (1543) Andreego Vesaliusa – por. M. Kornell, *Jan Steven van Calcar c. 1515–c. 1546, Vesalius's Illustrator*, w: *Andreas Vesalius and the Fabrica in the Age of Printing. Art, Anatomy, and Printing in the Italian Renaissance*, ed. R.F. Canalis, M. Ciavolella, Brepols, Turnhout 2018, s. 99–130.

⁴³ Współcześnie dysponujemy jedynie czarno-białym zdjęciem dzieła, uznawanego za zaginione, <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Calcar_Portrait_of_a_lady_with_a_servant.jpg>[dostęp: 13.06.2020]. Informacje o jego kolorystyce pochodzą z opisu obrazu w katalogu aukcyjnym z 1904 r. – por. przyp. niżej.

Il. 10: „Portret kobiety ze służącą” / „Portret Barbary Radziwiłłówny” (ok. 1540) – mal. Jan von Calcar (ok. 1499-1546/1550), obraz zaginiony, domena publiczna (https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Jan_Stefan_van_Calcar#/media/File:Calcar_Portrait_of_a_lady_with_a_servant.jpg)

Łączenie sportretowanej kobiety z Barbarą ma stosunkową niedawną metrykę, bo tak obraz został podpisany na paryskiej aukcji w roku 1904⁴⁴, a wszak nadanie zabytkowi dodatkowej patyny dawności znacząco wpływało na jego cenę i była to w XIX stuleciu praktyka powszechna. Specjaliści nie mają pewności, kto w istocie pozował do portretu, niemniej jednak wizerunek ten stanowi trudną do zignorowania przesłankę w dyskusji o zdolności rozrodczej młodej Litwinki⁴⁵. Przypuszcza się, że wbrew obiegowej opinii, utrwalonej zwłaszcza

⁴⁴ W katalogu aukcji obraz (olej na desce o wymiarach 97 x 72 cm), który wystawiono jako nr 17, zatytułowano: „Portrait de la jeune princesse Barbe Radziwill” (Bibliothèque nationale de France, département Estampes et photographie, YD-1 (A, 1904-06-15)-4: Catalogue des tableaux anciens des écoles allemande, espagnole, flamande, française, hollandaise et italienne par Brekelenkamp, Breughel (Pierre), Calcar (Van)... [et al.], composant la collection de M. le prince Sapieha... / [expert] Georges Sortais, 1904, s. 12, <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1247733q/f7.image>> [dostęp: 14.06.2020]. Portret wystawiony na aukcji pochodził z kolekcji księcia Leona Sapiehy, a aukcja odbyła się w paryskim domu akcyjnym Hôtel Drouot w środę 15 VI 1904 r. Nabyła go wówczas Nélie Jacquemart-André, francuska malarka, kolekcjonerka i mecenas sztuki (T.F. de Rosset, *Pyszna galeria obrazów hrabiego Paca*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Zabytkoznawstwo i Konserwatorstwo” 31, 2000, s. 84). Losy obrazu nie są znane.

⁴⁵ R. Ragauskienė, *Z historii biologicznej*, s. 40; eadem, *Mirties nugalėti nepavyko*, s. 464–465; eadem, *Šmierci nie udało się pokonać*, s. 405–408; por. M. Matušakaitė, *Karalienė Barbora ir jos atvaizdai*, Vilnius 2008, s. 105–108.

w legendzie, choć historycy konsekwentnie jej zaprzeczają, w chwili ślubu z Zygmuntem Augustem latem 1547 r. Barbara nie była w stanie błogosławionym i to nie ciąży, jak chcą zwolennicy podstępnych działań Radziwiłłów, skłoniła króla do małżeństwa z litewską magnatką. Nie ulega wątpliwości, że druga połowa roku 1547 była jednak dla Barbary okresem silnego stresu, wywołanego wyjazdem Zygmunta Augusta do Polski i wyraźnie widoczną w listach jej obawą o stałość i siłę męzowskiego uczucia, a w konsekwencji przecieź o jej własną przyszłość. Z zachowanych źródeł wynika, że w listopadzie tego roku, pozostająca pod opieką Stanisława Dowojno, Barbara mogła poronić, co z kolei pociągnęło za sobą problemy natury psychologicznej czy mentalnej⁴⁶.

Litewski zespół badaczy zwrócił szczególną uwagę, że to, co współcześni brali za poronienia na wczesnym etapie ciąży, mogło być pierwszymi objawami rozwijającego się nowotworu. Trudno to jednoznacznie stwierdzić, gdyż takie objawy jak senność, zmęczenie, anemia czy zaburzenia apetytu, właściwe są przecieź także ciąży⁴⁷.

Po tym wydarzeniu, które, jak należy wnosić, Barbara uznała właśnie za utratę ciąży, stała się ona bardzo religijna, codziennie uczestniczyła we Mszy Świętej, wiele się modliła, udzielała jałmużny, zaczęła skromniej się ubierać⁴⁸. Podobnie stresujący był dla niej pobyt w Wilnie, choć jej pozycja była tu już mocniejsza, 17 kwietnia 1548 r. bowiem Radziwiłłówna została przedstawiona jako małżonka Zygmunta Augusta i wielka księżna litewska⁴⁹. Wyjazd Zygmunta Augusta do Polski po śmierci jego ojca znów oznaczał jednak dla młodej męzatki okres osamotnienia i niepokoju co do losów jej małżeństwa z Jagiellonem.

W czasie rozłąki z mężem, mimo rozlicznych dowodów królewskiego oddania żonie, troski o nią i nieustannej dbałości, Zygmunt August obawiał się, że stan jej zdrowia mogłyby pogorszyć niepomyślne informacje o przebiegu piotrkowskich obrad lub też złośliwe plotki rozsiewane przez nieżyczliwych ludzi⁵⁰. Szczególną troską było więc izolowanie przebywającej początkowo w Radomiu, a później w Nowym Mieście Korczynie Radziwiłłówny od wszelkich niepomyślnych wieści. Barbara znów zachorowała na przełomie października i listopada 1548 r. Lekarze uspokajali jednak króla, że sytuacja nie jest poważna,

⁴⁶ *Listy polskie XVI wieku*, t. 1, s. 428; R. Ragauskienė, *Z historii biologicznej*, s. 40.

⁴⁷ R. Ragauskienė, R. Nadišauskienė, D. Vaitkienė, L. Maleckienė, D.R. Railaitė, A. Maleckas, A. Vitauskienė, *op. cit.*, s. 296.

⁴⁸ *Listy polskie XVI wieku*, t. 2, s. 436; R. Ragauskienė, R. Nadišauskienė, D. Vaitkienė, L. Maleckienė, D.R. Railaitė, A. Maleckas, A. Vitauskienė, *op. cit.*, s. 292.

⁴⁹ A. Januszek-Sieradzka, *Królowa Barbara Radziwiłłówna w dworskim mikroświecie*, Lublin 2017, s. 137–138.

⁵⁰ *Listy polskie XVI wieku*, t. 1, s. 50.

i rzeczywiście po kilku dniach Radziwiłłówna zaczęła odzyskiwać siły⁵¹. W liście z 9 listopada Zygmunt August rozkazał Mikołajowi Rudemu wszystkie informacje o przebiegu obrad i działań opozycji sejmowej ukryć przed Barbarą, „aby snadź stąd jaki frasunek abo też, czego Boże uchowaj, i w chorobę nie wpadła”⁵². Okresy gorszej kondycji Barbary były jednak krótkotrwałe i Radziwiłłówna szybko odzyskiwała siły, choć przed nią, a zwłaszcza przed Zygmuntem Augustem, był jeszcze długi, pełen niepewności i stresu okres walki króla o uznanie żony przez sejm koronny. Rok 1549 należał niewątpliwie do najszcześniejszych i najspokojniejszych chwil życia królowej, a charakteryzował się także dużą jej aktywnością. Królowa uczestniczyła w dworskich uroczystościach, a czuła się na tyle dobrze i miała tyle sił, by nawet całą noc przetańczyć, jak miało to miejsce w połowie lutego tego roku w Niepołomicach, gdzie radośnie świętowano mięsopesty⁵³. Jednak z wiosną wróciły problemy zdrowotne królowej, która miewała kilkudniowe okresy złego samopoczucia i utraty sił. Były to jednak stany krótkotrwałe, po których Barbara znów czuła się dobrze. Przypadłości, które od 1549 r. trapiły Barbarę Radziwiłłównę, otoczenie poczytywało jako objawy powszechnej wówczas kamicy nerkowej, określając te niedyspozycje jako „zwykły kamień”⁵⁴. W tamtym okresie wszelkie bóle w okolicach brzucha diagnozowano jako kamicę. Ataki bólu pojawiały się co jakiś czas, ale przybierały na sile, skoro w sierpniu królowa miała „bardzo ciężki kamień”⁵⁵. Barbara, mimo powtarzających się niedyspozycji, do połowy roku 1550 wykazywała się jeszcze sporą aktywnością – raz z mężem wyjechała do podkrakowskich Niepołomic, wybrała się też w kilkudniowe odwiedziny do Wiśnicza do marszałka Piotra Kmity⁵⁶. Zygmunt August wciąż izolował Radziwiłłównę od niepomyślnych wieści, obawiając się ich negatywnego wpływu na stan zdrowia Barbary. Udało mu się przez kilka miesięcy ukrywać przed żoną informacje o pogarszającym się stanie zdrowia jej matki, a gdy w końcu wyjawiał jej wiadomość o śmierci Radziwiłłowej, uczynił to kilkanaście dni przed planowanym wyjazdem z Krakowa, aby, jak pisał, „się już raczej przy nas, niżli stąd odjedziemy, w żalu

⁵¹ *Ibidem*, s. 127.

⁵² *Ibidem*, s. 131–132. Por. także: *ibidem* s. 140; *Listy króla Zygmunta Augusta do Radziwiłłów*, wstęp i komentarz I. Kaniewska, Kraków 1997, s. 89.

⁵³ A. Sucheni-Grabowska, *Zygmunt August, król polski i wielki książę litewski 1520–1562*, Warszawa 1996, s. 170; A. Januszek-Sieradzka, *Królowa Barbara Radziwiłłówna*, s. 147–148.

⁵⁴ A. Januszek-Sieradzka, *Zdrowie i choroba w korespondencji Zygmunta Augusta i jego siostr w drugiej połowie XVI wieku*, „Roczniki Humanistyczne” 57, 2009, z. 2, s. 42; por. M. Lewandowska, A.J. Sybilski, *Historia leczenia kamicy moczowej. History of the treatment of urolithiasis*, „Problemy Lekarskie” 49, 2013, nr 1-2, s. 88–90.

⁵⁵ *Listy polskie XVI wieku*, t. 2, s. 340.

⁵⁶ S. Orzechowski, *Kroniki*, tłum. Z.A. Włyński, wyd. K.J. Turowski, Sanok 1856, s. 70; A. Sucheni-Grabowska, *op. cit.*, s. 263–264; Z. Kuchowicz, *Barbara Radziwiłłówna*, s. 165.

i płaczu swym jej miłość uspokoić raczyła”⁵⁷. Rachunki notują już jednak w tym okresie przygotowywanie dla Barbary kolejnych medykamentów, głównie o działaniu przeciwzapalnym i antyseptycznym, ale także podnoszących odporność czy przyspieszających gojenie. W listopadzie 1550 r. atak choroby był na tyle silny, że władca zdecydował się przełożyć długo przygotowywaną koronację żony, planowaną pierwotnie na 25 listopada⁵⁸. Objawy, które wówczas wystąpiły, były tak silne i zaskakujące, że nie ulega wątpliwości, iż królowa skutecznie ukrywała przed otoczeniem rozwijającą się od dłuższego czasu chorobę. Nawet świetnie zazwyczaj poinformowany Stanisław Bojanowski sugerował początkowo swemu mocodawcy, Albrechtowi Hohenzollernowi, że Barbara po prostu symuluje⁵⁹. W tym okresie, także dla otoczenia stawało się coraz bardziej jasne, że choroba królowej jest poważna, a m.in. Stanisław Bojanowski pisał, że stan zdrowia królowej jest ciężki.

Koronacja, która odbyła się 7 grudnia 1550 r. kosztowała Barbarę wiele wysiłku, a jeśli dodamy, że osłabionej kobiecie 14 grudnia przeprowadzono jeszcze zabieg puszczenia krwi⁶⁰, to widać, że Barbara była już wówczas bardzo słaba. Choroba objawiała się już cuchnącymi wydzielinami, co niechętnym królowej dawało asumpt do rozsiewania plotek, że Radziwiłłówna cierpi na „brudną chorobę”, czyli syfilis. Po koronacji choroba królowej stała się już wiedzą powszechną, tym bardziej, że od tej pory zaczęła rozwijać się bardzo gwałtownie. Na początku 1551 r. za sprawą Bojanowskiego w świat poszła informacja, że lekarze dają Barbarze jeszcze osiem miesięcy życia, ale on sam nie miał wątpliwości, że królowa dożyje najwyżej do maja⁶¹. W marcu, po konsylium, królewscy lekarze już tylko bezradnie rozłożyli ręce, nie znajdując żadnego sposobu na uratowanie chorej. Okresowo jej stan się stabilizował, ale już się nie poprawiał, królowa była bardzo przez chorobę wyniszczona, wychudła, wyczerpana. Już w lutym Mikołaj Radziwiłł Czarny pisał, że Barbara „wychudła tak, że jedno kości ostali i ciała sna mało”⁶². Głównym zewnętrznym objawem było duże owrzodzenie z wydzieliną cuchnącą tak bardzo, że sama Barbara miała prosić obecnych w jej sypialni o jej opuszczanie. Lekarze nie decydowali się na ingerencje chirurgiczne z obawy

⁵⁷ *Listy polskie XVI wieku*, t. 2, s. 478, 487, 497, 511.

⁵⁸ A. Januszek-Sieradzka, *Królowa Barbara Radziwiłłówna*, s. 163–164.

⁵⁹ *Elementa ad fontium editiones*, t. 39, s. 85 (List S. Bojanowskiego do Albrechta Hohenzollerna, Kraków, 20 listopada 1550 r.).

⁶⁰ A. Marchwińska, *Królewskie dwory żon Zygmunta Augusta. Organizacja i składy osobowe*, Toruń 2008 (Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu, t. 92, z. 1), s. 117.

⁶¹ *Elementa ad fontium editiones*, t. 39, s. 98 (List S. Bojanowskiego do Albrechta Hohenzollerna, Kraków, 24 stycznia 1551 r.).

⁶² *Listy polskie XVI wieku*, t. 3, s. 79.

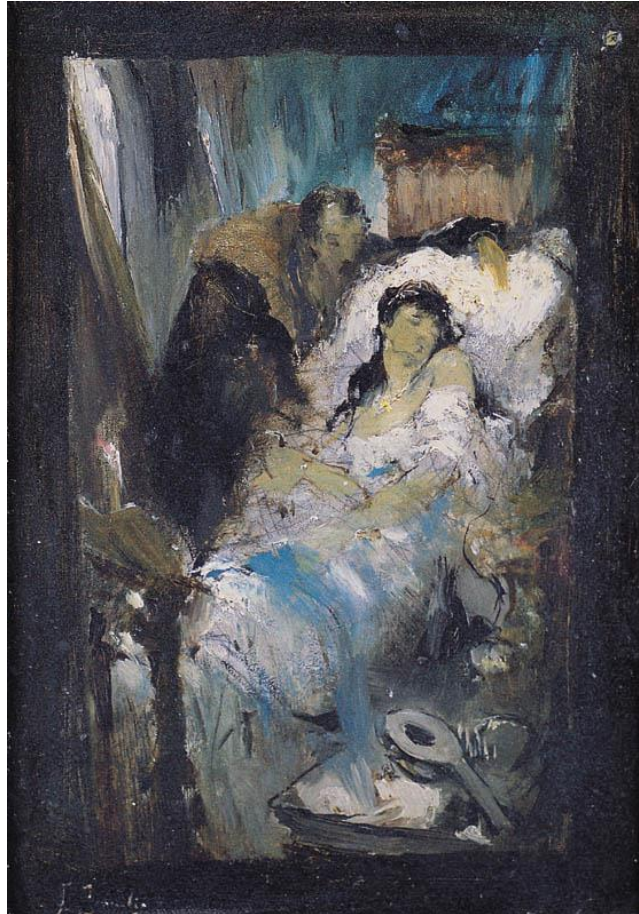
przed doprowadzeniem do zgonu. Pęknięcie wrzodu i chwilowa ulga, jaką przyniosło to chorej⁶³, nie było jednak zasługą lekarzy, ponieważ ci – świadomi konieczności przecięcia ropnia – nie byli w stanie odważyć się na ten zabieg, obawiając się przede wszystkim możliwości przedostania się jego zawartości do narządów wewnętrznych i spowodowania zakażenia, które musiało skończyć się przyspieszoną śmiercią pacjentki. Wierzono jednocześnie, że otwarcie i wyczyszczenie rany może dać Barbarze szansę na powrót do zdrowia. Zwłaszcza Zygmunt August wykazywał wielki optymizm co do poprawy stanu żony i z prawdziwą radością zawiadamiał szwagra o nadziei na wyzdrowienie Barbary. Natura sama rozwiązała lekarskie dylematy i otworzyła ropień, do którego bali się zabrać medycy, ale nie zmieniło to już ogólnego stanu Radziwiłłówny. Objawy chorobowe szybko wróciły ze zwiększoną siłą – pojawiły się nowe wrzody, puchnięcie nóg, silna gorączka, mdłości i torsje. Na początku kwietnia 1551 r. królowa, bardzo już wyczerpana, niewiele jadła, niewiele też była w stanie powiedzieć. Jak bardzo była już wycieńczona świadczy fakt, że przysłane poprzedniego dnia poselstwo od królowej Bony, która zdecydowała się uznać Barbarę jako swą synową i królową, przyjmowała w łóżku, a przez kilka następnych dni odczuwała skutki tego wysiłku⁶⁴. Od tej pory Radziwiłłówna nie wstawała już z łóżka. W połowie kwietnia organizm królowej przestał już przyjmować pożywienie – tak jak wcześniej Barbara niewiele jadła, tak teraz – jeśli wierzyć Bojanowskiemu – pochłaniała wielkie ilości jedzenia, ale wszystko – niestrawione, „wyrzucała górą i dołem” („Bibit et vorat, sicut camellus, sed omnia cruda eicit superius inferiusque”)⁶⁵, niemal bez przerwy gorączkowała. Wydaje się, że rychłą śmierć czuła także sama królowa, która w tym czasie poprosiła męża, by pochował ją na Litwie i zdaje się, że tylko Zygmunt August nie dopuszczał do siebie myśli o rzeczywistym stanie żony i beznadziejnych już rokowaniach co do poprawy jej zdrowia. Ostatnią próbą ulżenia chorej był kolejny zabieg upuszczenia krwi, który przeprowadzono 14 kwietnia 1551 r.⁶⁶

⁶³ *Ibidem*, s. 94–95.

⁶⁴ M. Bogucka, *Bona Sforza*, wznow. na podst. wyd. 2, Wrocław 2004, s. 146; A. Januszek-Sieradzka, *Barbara Radziwiłłówna w listach*, s. 145–146.

⁶⁵ *Elementa ad fontium editiones*, t. 39, s. 16 (List S. Bojanowskiego do Albrechta Hohenzollerna, Kraków, 10 IV 1551 r.). Wydawca datuje list na 10 IV 1550 r., jednak jego treść nie pozostawia wątpliwości, że pochodzi z roku 1551. Tak też: A. Sucheni-Grabowska, *op. cit.*, s. 278, przyp. 19, s. 279, przyp. 22.

⁶⁶ A. Marchwińska, *Królewskie dwory*, s. 117; R. Ragauskienė, R. Nadišauskienė, D. Vaitkienė, L. Maleckienė, D.R. Railaitė, A. Maleckas, A. Vitauskienė, *op. cit.*, s. 295.

Il. 11: „Zygmunt August i Barbara Radziwiłłówna” (po 1880) – mal. Franciszek Żmurko (1858 lub 1859 – 1910), olej na tekturze, własność prywatna, domena publiczna (<http://artyzm.com/obraz.php?id=11230>)

Jakkolwiek dzięki listom Zygmunta Augusta badacze są w tej szczęśliwej sytuacji, że znają przebieg choroby i tempo jej postępu czy szczegółowo opisane objawy, to jednak niewiele wiadomo o sposobie leczenia Barbary. Głównym lekarzem Barbary był Piotr z Poznania⁶⁷. Zygmunt August powołał go już w czerwcu 1548 r. od razu z myślą o opiece nad żoną⁶⁸. Piotr z Poznania troszczył się o Barbarę aż do jej śmierci, a w ostatnich dniach królowej czynił to także inny wybitny królewski medyk, Wojciech Baza⁶⁹. Dzięki nieocenionej księdze receptur królewskiego aptekarza Floriana Carborto z Otranto z lat 1550–1553⁷⁰, wiadomo, jakimi

⁶⁷ L. Hajdukiewicz, *Piotr z Poznania (ok. 1504–1579)*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, red. E. Rostworowski, t. 16, Wrocław *etc.* 1981, s. 417–419.

⁶⁸ A. Marchwińska, *Królewskie dwory*, s. 114.

⁶⁹ *Ibidem*, s. 115.

⁷⁰ Księga recept Floriana Carborto – „*Regestrum Apothecarii Floriani M.R.*” przechowywana jest w Archiwum Głównym Akt Dawnych (Archiwum Skarbu Koronnego, Rachunki Królewskie, sygn. 390, k. 1–114). Wybór recept z tej księgi został opublikowany pod koniec XIX w. (*Materyały do dziejów farmacji w dawnej Polsce od czasów najdawniejszych do chwili bieżącej*, oprac. E. Świeżawski, K. Wenda, cz. 1, Warszawa 1882, s. 115–116), niedawno dwie receptury opublikowała A. Stabrawa (*Apteka Floriana Carborto, serwitorka króla Zygmunta Augusta, w Krakowie przy ulicy Grodzkiej 36*, „*Krakowski Rocznik Archiwalny*” 10, 2004, s. 64–65, a ostatnio

specyfikami próbowano najpierw ratować Barbarę, a w ostatnich dniach życia oszczędzać jej cierpień. W połowie grudnia 1550 r. Carborto przyrządził dla królowej specyfik zaordynowany przez Piotra z Poznania. Składał się on z miodu różanego, wody z ogórecznika lekarskiego, wody z melisy, wody ślazowej oraz driakwi (teriaku). Teriak był nowożytnym panaceum o starożytnej metryce, składającym się z aż 89 ingrediencji i mającym bardzo szerokie działanie: przeciwzapalne, bakteriobójcze, przeciwbólowe, wzmacniające, uspokajające oraz przyspieszające gojenie ran⁷¹. Pod koniec grudnia 1550 r. dla królowej przygotowano medykament, w którym połączono rumianek, nostrzyk żółty, nasiona kozieradki pospolitej oraz prawoślaz lekarski. Na początku stycznia 1551 r., gdy stan Radziwiłłówny bardzo się już pogorszył, Carborto otrzymał polecenie przygotowania specyfiku, w którym obok prawoślazu lekarskiego, stosowanego jako lek na owrzodzenia, było tzw. *Unguentum agrippa*, czyli maść Agryppy. Był to lek złożony z korzenia przestępu, owoców tryskacza sprężystego oraz korzenia fiołkowego, które najpierw się tłucze, a następnie maceruje w winie albo w oleju mastyksowym. Niektóre receptury zalecają również dodanie wosku pszczelego. Lek ten od starożytności uważano za skuteczny w leczeniu obrzęków⁷².

Dla Barbary, kobiety zdającej sobie sprawę ze swej urody i dbającej o wygląd, choroba, która niweczyła jej piękno, zmieniała nieodwracalnie jej ciało, wywoływała ropiejące wrzody odrażające wyglądem i zapachem, musiała być wyjątkowo trudna nie tylko ze względu na fizyczny ból. Z całą pewnością wygląd Barbary bardzo odbiegał od jej wizerunku w momencie śmierci, który dzięki przejmującemu obrazowi Józefa Simmlera utrwalił się w zbiorowej świadomości. Na słynnym płótnie warszawskiego malarza twarz Radziwiłłówny, choć zmęczona i blada, wciąż jest piękna, delikatna i jasna, usta pełne, oczy zamknięte jak gdyby młoda królowa spała⁷³. Nie widać na niej śladów długich i trudnych zmagania z chorobą nieodwracalnie niszczącej ciało Barbary.

dwie receptury opublikowano także w tłumaczeniu na język litewski (R. Ragauskienė, R. Nadišauskienė, D. Vaitkienė, L. Maleckienė, D.R. Railaitė, A. Maleckas, A. Vitauskienė, *Mitai ir klausimai*, s. 293–294).

⁷¹ W. Roeske, *Teriak–najstarszy lek złożony*, „Acta Poloniae Pharmaceutica” 20, 1963, nr 3, s. 249–255; *idem*, *Teriak–lek dwudziestu wieków*, „Wszechświat. Pismo Przyrodnicze” 1965, z. 10, s. 245–247; K. Pękacka-Falkowska, *Driakiew, mitrydat i teriak, czyli wczesnonowożytne panacea*, <https://www.wilanow-palac.pl/driakiew_mitrydat_i_teriak_czyli_wczesnonowozytne_panacea.html> [dostęp: 14.06.2020].

⁷² *Materiały do dziejów farmacji*, cz. 1, s. 115–116, przyp. 1; Z. Bela, *Materiały do historii stosowania wina w farmacji*, „Farmacja Polska” 65, 2009, nr 12, s. 856.

⁷³ M. Poprzęcka, *Historyczny melodram*, w: *eadem*, *Kochankowie z masakrą w tle i inne eseje o malarstwie historycznym*, Warszawa 2004, s. 112–117; J. Zarzycki, *Wizualne (i nie tylko) konsekwencje pewnej łzy. O „Śmierci Barbary Radziwiłłówny” Józefa Simmlera słów kilka*, „Quart” 2016, nr 3, s. 54–73.

Il. 12: „Śmierć Barbary Radziwiłłówny” (1860) – mal. Józef Simmler (1823-1868), olej na płótnie, Muzeum Narodowe w Warszawie, domena publiczna (<https://cyfrowe.mnw.art.pl/pl/katalog/509836>)

Zachowane źródła poświadczają, iż do końca stosowano specyfiki, które choć trochę zamaskowałyby przykry zapach niezdrowego ciała⁷⁴. Barbara korzystała z wonności, które w postaci balsamów i pachnidel sporządzał dla niej królewski aptekarz. Z księgi recept Carborto z lat 1550–1553 wiadomo, z czego i w jakich proporcjach sporządzano dla niej pachnące kosmetyki. We wrześniu 1550 r. włoski aptekarz przygotował dla niej kosztowny balsam z aż 19 ingrediencji. W jego skład wchodziły: mirra, sok z liści aloesu, olej nardowy, szafran, wiele gatunków aromatycznych żywic – żywica smocza, lipożywica pomiakowa, sarkokola (gęsta żywica), styraks (balsamiczna żywica pozyskiwana z pni drzew z rodzaju *Styrax*), żywica z drzewa *Thuris*, żywica mastyksowa, opoponaks – klejożywica panakowa, armoniacum (żywica i sok roślinny), owoce lub nasiona balsamowca, guma arabska, lipożywica, tzw. strój bobrowy, czyli proszek otrzymywany z wysuszonych woreczków napletkowych bobra, piżmo, terpentyna (stanowiąca podłoże balsamu) i „mumia”, czyli surowa smoła, która była cenionym wówczas składnikiem medykamentów, a wobec rzadkiego występowania w naturze często była

⁷⁴ A. Stabrawa, *Apteka Floriana Carborto*, s. 65 i przyp. 34.

pozyskiwany z mumii⁷⁵. Królewscy lekarzy wydawali także receptury na preparaty perfumeryjne. Tym były z pewnością sporządzone przez aptekarza wonności – „*odoramentum*”⁷⁶. Jedno z pachnideł przyrządzonych na podstawie recepty zachowanej w księdze Carborto składało się z wielu szlachetnych ingrediencji, takich jak: sproszkowane goździki, sproszkowane kwiaty muskatołowca, proszek aloesowy, sproszkowany kardamon, styraks, ambra, piżmo, „kosztowne *Galliae muscatae Mesue*”, czyli trociczki wg Mesuego⁷⁷ – mieszanina aloesu, piżma, żywicy tragakantowej, wody różanej i lawendowej. Skład tego specyfiku pozwala sądzić, że musiał być bardzo aromatyczny⁷⁸. Wonności zostały przygotowane dla Radziwiłłówny 6 marca 1551 r., a więc w dniu, w którym pękł jej duży ropień, z którego obficie sączyła się ropa, wydzielająca przykry zapach⁷⁹. Nieżyczliwy i nieczuły na cierpienia Barbary Bojanowski pisał, iż „nie ma nikogo, kto wierzyłby, że może ona żyć, a jednak [...] nie przestaje sobie upiększać twarzy, aby [króla] ludzi aż do swego ostatniego tchu”⁸⁰. Można oczywiście przyjąć perspektywę niechętnego złośliwca, ale trudno nie dostrzec w tych kosmetycznych zabiegach królowej walki o zachowanie własnej dumy i godności w obliczu choroby, która sukcesywnie próbowała ją tej godności pozbawiać, postawy pewnej nieugiętości wobec sytuacji, w której wygrać nie było już można i chodziło już tylko, albo aż o to, jak się przegra.

⁷⁵ *Ibidem.*, s. 64–65 i przyp. 33. O egipskich mumiach startych na proszek, powszechnie dostępnych w europejskich aptekach aż do końca XIX w. (*Mumia vera, Pulver mumiæ*) zob. M. Urbanik, A. Rzepiela, *Mumia cenniejsza niż złoto*, „Farmacja Polska” 58, 2002, nr 12, s. 572–579.

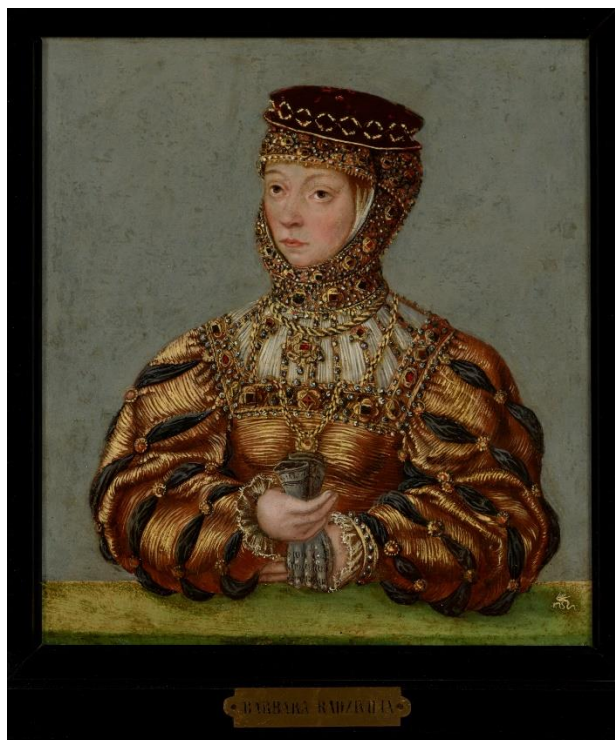
⁷⁶ A. Marchwińska, *Królewskie dwory*, s. 114–115.

⁷⁷ Trociczki to kawałki masy wonnej używanej do kadzenia (B. Wojciechowska, „*O purgowaniu w ziołach, prochach i w korzeniu*”, czyli *o lekach i ich dozowaniu w Polsce XV i XVI wieku*, w: *Człowiek i przyroda w średniowieczu i wczesnym okresie nowożytnym*, red. W. Iwańczak, K. Bracha, Warszawa 2000, s. 195). Jak wskazuje wenecka taryfa wyrobów leczniczych z 1583 r. trociczki wg Mesuego były kilkakrotnie, a najczęściej wielokrotnie droższe od większości dostępnych wówczas w handlu aptecznym trociczek (P. Rambaud, *Un tarif imprimé de droguerie au XVIe siècle*, „Bulletin de la Société d’histoire de la pharmacie” 7, 1919, n° 24, s. 131). Mesue Młodszy (Masawaih al-Mardini, Jahia Ben Masevith), zm. 1015 r., nazywany *pharmacopeorum evangelista*, był arabskim lekarzem i farmaceutą, lekarzem kalifów fatymidzkich. Jego najśłynniejsze dzieło „*Antidotarium sive Grabaddin Medicaminum Compositorium*” było kanonem sztuki aptekarskiej i podręcznikiem uniwersyteckim (J.-C. Sournia, G. Troupeau, *Médecine arabe. Biographies critiques de Jean Mésué (VIIIe siècle) et du pretendu „Mésué le Jeune” (Xe siècle)*, „Clio Medica” 3, 1968, s. 113–117; M. Levey, *Early Arabic Pharmacology. An Introduction Based on Ancien and Medieval Sources*, Leiden 1973, s. 72–73; P. Pioreschi, *A History of Medicine*, vol. 4: *Byzantine and Islamic Medicine*, Horatius Press Omaha 2001, s. 290–292. O znajomości dzieła Mesuego w średniowiecznej Polsce i praktycznym zastosowaniu zabranej w nim wiedzy. Zob. S.A. Sroka, *Jan Radlica jako lekarz*, „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny” 57, 1994, nr 4, s. 463–478.

⁷⁸ A. Stabrawa, *op. cit.*, s. 65 i przyp. 34.

⁷⁹ *Listy polskie XVI wieku*, t. 3, s. 100; Z. Kuchowicz, *Przyczyna śmierci Barbary Radziwiłłówny*, s. 124.

⁸⁰ *Elementa ad fontium editiones*, t. 39, s. 16 (List S. Bojanowskiego do Albrechta Hohenzollerna, Kraków, 10 kwietnia 1551 r.).

Il. 13: Miniatura portretowa Barbary Radziwiłłówny (ok. 1556) – mal. Warsztat Lucasa Cranacha Młodszego (1515-1586), olej na blasze miedzianej, Muzeum Narodowe w Krakowie / Muzeum Czartoryskich w Krakowie, domena publiczna (<https://zbiory.mnk.pl/pl/wyniki-wyszukiwania/katalog/383385>)

Zrozpaczony Zygmunt August w ostatnich dniach życia królowej, gdy lekarze nie byli w stanie już nic zrobić, zwrócił się ku Opatrzności, zmawiając nabożeństwa i modlitwy w intencji jej powrotu do zdrowia i składając liczne i hojne ofiary⁸¹. Czuwał też przy niej nieustannie i spełniał ostatnie prośby. Jakkolwiek z pewnością nie wiemy o wszystkich, to w zachowanych źródłach są informacje po dziś dzień wywołujące wzruszenie i współczucie, jak rozpaczliwa próba przewiezienia umierającej już Barbary do Niepołomic. Monarcha rozkazał natychmiastowe skonstruowanie odpowiedniego wehikułu, którym możliwy byłby transport chorej wraz z łóżkiem i zupełnie już desperacki rozkaz rozburzenia jednej z krakowskich bram, gdy okazało się, że pojazd jest zbyt szeroki, by przez którąś z miejskich bram wyjechać⁸².

Barbara Radziwiłłówna nie zdołała już zobaczyć Niepołomic. Zmarła 8 maja 1551 r. około godziny 18.00, w wieku około 28 lat.

⁸¹ A. Januszek-Sieradzka, *W co wierzył król Zygmunt August?*, w: *Rycerze, wędrowcy, kacerze. Studia z historii średniowiecznej i wczesnonowożytnej Europy Środkowej*, red. B. Wojciechowska, W. Kowalski, Kielce 2013, s. 286.

⁸² *Elementa ad fontium editiones*, t. 44, s. 54 (List Bernarda Pohibla do Albrechta Hohenzollerna, Kraków, 5 maja 1551 r.); S. Orzechowski, *Annales Stanisali Orichovii Okszii*, s. 84.

Il. 14: „Śmierć Barbary Radziwiłłówny” (1859) – mal. Aleksander Lesser (1814-1884), olej na płótnie, Muzeum Narodowe w Warszawie, domena publiczna (<https://cyfrowe.mnw.art.pl/pl/katalog/508359>)

Badania Marzeny Liedke wykazały, że w XVI w. litewski magnat (z rodzin Radziwiłłów, Chodkiewiczów i Ogińskich) żył średnio prawie 55 lat, a kobieta z tych rodzin magnackich – 49⁸³. Obliczenia przeprowadzone na większej próbie (rodziny z dziewięciu litewskich Domów magnackich) dowiodły, że w tym okresie kobiety, które osiągnęły wiek dorosły, umierały mając średnio 42 lata⁸⁴. Oczywiście, to zawsze indywidualna kwestia i zależna od wielu czynników. Jednakże Radziwiłłówny w ogóle nie charakteryzowały się imponującą długością życia i spośród 18 kobiet z linii tego rodu na Birżach i Dubinkach w XVI w. prawie połowa zmarła w wieku niespełna 30 lat⁸⁵. To, co w owym biologicznym wymiarze wyróżniałoby Barbarę na tle żeńskiej linii Radziwiłłów, to fakt, że – jak wszystko wskazuje – zmarła na raka. Choroby onkologiczne nie występowały wśród członków tego rodu, którzy umierali na choroby zakaźne, a nawet w dwóch przypadkach na choroby weneryczne, kobiety także w wyniku zakażeń okołoporodowych i innych komplikacji związanych z wydaniem dzieci na świat⁸⁶. Barbara zmarła w kwiecie wieku, zostawiając po sobie żywą do dziś legendę, tajemnice, których ostateczne rozwikłanie wciąż jeszcze nie jest przesądzone i w końcu, a może

⁸³ M. Liedke, *Demografia rodziny magnackiej*, s. 61, 64.

⁸⁴ Eadem, *Rodzina magnacka w Wielkim Księstwie Litewskim*, s. 145.

⁸⁵ R. Ragauskienė, *Z historii biologicznej magnaterii*, s. 35–36.

⁸⁶ Por. R. Ragauskienė, *Mirties nugalėti nepavyko*, s. 445–646; eadem, *Šmierci nie udało się pokonać*, s. 393–555. Z badań M. Liedke wynika, że w okresie nowożytnym wyniku powikłań poporodowych umarła co dziesiąta Radziwiłłowska żona (*Demografia rodziny magnackiej*, s. 68).

przede wszystkim, zdruzgotanego męża, którego miłość do żony także przeszła do legendy i jak pięknie oddaje to epitafium wyryte na blasze przybitej do trumny Barbary: „zmarła przede dniem, a chociaż byłaby staruszką, powiedziałby August, zmarła przede dniem”⁸⁷.

Streszczenie

Niemal 470 lat po śmierci królowej Barbary Radziwiłłówny przyczyny jej przedwczesnego zgonu wciąż nie są ostatecznie wyjaśnione. Pod uwagę brano odnotowane w źródłach z epoki domniemanie otrucia pięknej Litwinki oraz plotkę o tym, że Barbara umarła z powodu kiły. W czasach jej współczesnych pojawiło się także przypuszczenie, że królowa zmarła na „chorobę zwaną rakiem”. Pierwsza fala naukowego zainteresowania przyczyną śmierci Radziwiłłówny związana była z dokonaniem w 1931 r. po odkryciu trumny z jej szczątkami w podziemiach wileńskiej katedry. Zgodzono się wówczas, że Barbara umarła na „chorobę kobiecą”. Do dyskusji powrócono w latach siedemdziesiątych XX w. za sprawą Zbigniewa Kuchowicza, który za najbardziej prawdopodobną przyczynę śmierci królowej uznał raka szyjki macicy. Do tezy tej – na podstawie szerokiej podstawy źródłowej – przychylił się zespół litewskich badaczy, historyków i lekarzy, którzy w 2015 r. jeszcze raz przyjrzał się tej wciąż tajemniczej sprawie.

The Mystery of Barbara Radziwiłł's Death. Sources and Historiography

Summary

Almost 470 years after the death of Queen Barbara nee Radziwiłł, wife of King Sigismund II Augustus, the reasons for her premature death are still not fully explained. The alleged poisoning of the beautiful Lithuanian queen and the rumour that she died of syphilis were taken into account. Her contemporaries also speculated that the queen died of a “disease called cancer”. The first wave of scientific interest in the cause of Barbara’s death resulted from the discovery of a coffin with her earthly remains in the vaults of Vilnius Cathedral in 1931. It was then agreed that Barbara died of a “woman’s disease”. The discussion was resumed in the 1970s thanks to Zbigniew Kuchowicz, who regarded cervical cancer as the most probable cause of the queen’s death. This thesis - based on a comprehensive source basis - was supported by a team of Lithuanian researchers, historians and doctors, who in 2015 took another look at this still mysterious case.

Słowa kluczowe: Barbara Radziwiłłówna (1523–1551), choroba, przyczyna śmierci, historia biologiczna, medycyna nowożytna, farmacja nowożytna

⁸⁷ Zob. przyp. 29–33; A. Sucheni-Grabowska, *op. cit.*, s. 275; *Elementa ad fontium editiones*, t. 50: *Documenta ex Archivo Regiomontano ad Poloniam spectantia, XX pars, H B A, B 4, 1549–1568*, ed. K. Lanckorońska, Rzym 1980, s. 56 (List Ludwika Monti do Albrechta Hohenzollerna, Wilno, 27 VI 1551 r.).

Keywords: Barbara née Radziwiłł (1523–1551), disease, cause of death, biological history, modern medicine, modern pharmacy

Bibliografia

ŹRÓDŁA

Archiwalne:

Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenie Publicznego w Warszawie, Wydział Sztuki, sygn. 7029: Konserwatorzy wojewódzcy – sprawozdania oddziałów sztuki w urzędach wojewódzkich.

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Skarbu Koronnego, Rachunki Królewskie, sygn. 390, k. 1–114: Regestrum Apothecarii Floriani M.R.

Drukowane:

Archiwum domu Radziwiłłów. Listy ks. M.K. Radziwiłła Sierotki, Jana Zamoyskiego, Lwa Sapiehy, Kraków 1885 (Scriptores Rerum Polonicarum, t. 8; Wydawnictwa Komisji Historycznej Akademii Umiejętności w Krakowie, t 27).

Bibliothèque nationale de France, département Estampes et photographie, YD-1 (A, 1904–06–15)-4, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1247733q/f7.image> (dostęp: 14.06.2020).

Dyaryusze sejmów koronnych 1548, 1553, 1570 r., wyd. Józef Szujski, Kraków 1872 (Scriptores Rerum Polonicarum, t. 1).

Elementa ad fontium editiones, t. 39: *Documenta ex Archivo Regiomontano ad Poloniam spectantia, IX pars, H B A, B 2, 1550–53*, ed. Karolina Lanckorońska, Rzym 1976.

Elementa ad fontium editiones, t. 44: *Documenta ex Archivo Regiomontano ad Poloniam spectantia, XIV pars, H B A, B 2b, 1546–1567*, ed. Karolina Lancokrońska, Rzym 1978.

Elementa ad fontium editiones, t. 50: *Documenta ex Archivo Regiomontano ad Poloniam spectantia, XX pars, H B A, B 4, 1549–1568*, ed. Karolina Lanckorońska, Rzym 1980.

Kronika polska Marcina Bielskiego. Nowo przez Joachima Bielskiego syna jego wydana, Kraków 1597.

Listy króla Zygmunta Augusta do Radziwiłłów, wstęp i komentarz Irena Kaniewska, Kraków 1997.

Listy polskie XVI wieku, red. Kazimierz Rymut, t. 1, 3, Kraków 1998, 2004.

Materyały do dziejów farmacji w dawnej Polsce od czasów najdawniejszych do chwili bieżącej, oprac. Ernest Świeżawski, Kazimierz Wenda, cz. 1, Warszawa 1882.

Orzechowski Stanisław, *Annales Stanislai Orichovii Okszii. Secundum codicem Gymn. R. Thorunensis*, ed. Adam Tytus Działyński, Posnaniae 1854.

Orzechowski Stanisław, *Kroniki*, tłum. Zygmunt Aleksander Włyński, wyd. Kazimierz Józef Turowski, Sanok 1856.

Petrii Royzii Aurei Alcagnicensis Carmina, cz. 2: *Carmina minores*, ed. Bronisław Kruczkiewicz, Cracoviae 1900 (Corpus Antiquissimorum Poetarum Poloniae Latinorum, t. 5).

Selbst-Biographie Siegmunds Freiherrn von Herberstein, 1486–1553, ed. Th.G. von Karajan, Wien 1855 (Fontes Rerum Austriacarum, t. 1), s. 67–396.

Starowolski Szymon, *Monumenta Sarmatarum, viam universae carnis ingressorum*, Cracoviae 1655.

Strykowski Maciej, *Kronika polska, litewska, żmudzka i wszystkiej Rusi*, wyd. Mikołaj Malinowski, t. 2, Warszawa 1846.

OPRACOWANIA

Basiński Jan, *O przyczynie śmierci Barbary Radziwiłłówny w naświetleniu medycznym*, „Archiwum Historii Medycyny” 39, 1976, nr 2, s. 251–256.

Bela Zbigniew, *Materiały do historii stosowania wina w farmacji*, „Farmacja Polska” 65, 2009, nr 12, s. 853–865.

Besala Jerzy, *Barbara Radziwiłłówna i Zygmunt August*, Warszawa 2007.

Bogucka Maria, *Bona Sforza d’Aragona*, w: *Życiorysy historyczne, literackie i legendarne. Seria druga*, red. Zofia Stefanowska, Janusz Tazbir, Warszawa 1989, s. 79–100.

Bogucka Maria, *Bona Sforza*, wznów. na podst. wyd. 2, Wrocław 2004.

Bojczuk Hanna, *Bibliografia zawartości „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny” za lata 1924–1998*, „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny. Suplementy” 8, 1999, s. 3–410.

Česnys Gintautas–Jurgis, Jankauskas Rimantas, Urbanavičius Vytautas, *Queen Barbora Radvilaitė: review of remains and reconstruction of documentary portrait*, „Acta Medica Lituonica. Supplement” 8, 2001, s. 18–24.

Fesser Dominika, *Współczesna legenda Barbary Radziwiłłówny*, w: *Świat bliski i świat daleki w staropolskich przestrzeniach*, red. Mariola Jarczykova, Bożena Mazurkova, Szymon Piotr Dąbrowski, Katowice 2015, s. 267–284.

Gerliakienė Veronika, *Vilniaus arkikatedros lotyniškėji epitafiniai įrašai (XVI–XVIII a.) ir jų literatūrinė raiška*, „Literatūra” 45, 2003, s. 90–99.

Giedroyc Franciszek, *Zgon królowej Barbary*, w: *Księga pamiątkowa na uczczenie setnej rocznicy urodzin Adama Mickiewicza (1798–1898)*, t. 2, Warszawa 1898, s. 20–25.

Hajdukiewicz Leszek, *Piotr z Poznania (ok. 1504–1579)*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, red. E. Rostworowski, t. 16, Wrocław etc. 1981, s. 417–419.

Jankauskas Rimantas, *Bioarcheologia pochówków elit litewskich*, w: *Kultura funeralna elit Rzeczypospolitej od XVI do XVIII wieku na terenie Korony i Wielkiego Księstwa Litewskiego. Próba analizy interdyscyplinarnej*, red. Anna Drązkowska, Toruń 2015, s. 215–229.

Januszek–Sieradzka Agnieszka, *Zdrowie i choroba w korespondencji Zygmunta Augusta i jego siostr w drugiej połowie XVI wieku*, „Roczniki Humanistyczne” 57, 2009, z. 2, s. 37–67.

Januszek–Sieradzka Agnieszka, *Barbara Radziwiłłówna w listach króla Zygmunta Augusta do Mikołaja Radziwiłła Rudego z lat 1548–1551*, w: *Ad perpetuam rei memoriam. Jagiellonowie i ich czasy w historiografii polskiej XVI–XXI wieku*, red. Agnieszka Januszek–Sieradzka, Sandomierz 2013 (Praelara stirps Jagiellonica, t. 4), s. 133–150.

Januszek–Sieradzka Agnieszka, *W co wierzył król Zygmunt August?*, w: *Rycerze, wędrowcy, kacerze. Studia z historii średniowiecznej i wczesnonowożytnej Europy Środkowej*, red. Beata Wojciechowska, Waldemar Kowalski, Kielce 2013, s. 277–290.

Januszek–Sieradzka Agnieszka, *Królowa Barbara Radziwiłłówna w dworskim mikroświecie*, Lublin 2017.

Januszek–Sieradzka Agnieszka, *Trzy żony króla Zygmunta Augusta. Bezdzietność ostatniego Jagiellona a unia polsko–litewska w Lublinie w 1569 roku*, w: *Unia lubelska i jej dziedzictwo*, red. S. Nabywaniec, B. Lorens, S Zabraniak, Rzeszów 2021, s. 28–44.

Januszek–Sieradzka Agnieszka, *Bona Sforza i Barbara Radziwiłłówna między rzeczywistością a legendą* (w druku). Jarczykowa Mariola, *Familijne „pisanie” żon i córek Radziwiłłów z XVII wieku*, „Napis” 23, 2017, s. 19–38.

Jędrzejewski Przemysław, *Elżbieta Austriaczka – królowa polska i wielka księżna litewska (1526–1545)*, „Res Gestae. Czasopismo Historyczne” 1, 2015, s. 107–127.

Kienzler Iwona, *Kobiety Zygmunta Augusta*, Warszawa 2013.

Kienzler Iwona, *Romanse, które wstrząsnęły historią Polski*, Warszawa 2014 (Historia z Alkowy, t. 13).

Kienzler Iwona, *Jagiellonowie. Miłosne sekrety wielkiej dynastii*, Warszawa 2017.

Kolbuszewska Jolanta, *Zbigniew Kuchowicz i jego wizja uprawiania nauki (z dziejów dyskusji wokół książki „O biologiczny wymiar historii”)*, „Rocznik Łódzki” 62, 2014, s. 121–135.

Kornell Monique, *Jan Steven van Calcar c. 1515–c. 1546, Vesalius’s Illustrator*, w: *Andreas Vesalius and the Fabrica in the Age of Printing. Art, Anatomy, and Printing in the Italian Renaissance*, ed. Rinaldo Fernando Canalis, Massimo Ciavolella, Brepols, Turnhout 2018, s. 99–130.

Korolko Mirosław, *Seminarium Rzeczypospolitej Królestwa Polskiego. Humanisci w kancelarii królewskiej Zygmunta Augusta*, Warszawa 1991.

Kuchovičius Zbignievas, *Barbora Radvilaite*, Vilnius 1991.

Kuchowicz Zbigniew, *Przyczyna śmierci Barbary Radziwiłłówny*, „Archiwum Historii Medycyny” 38, 1975, nr 2, s. 121–133.

Kuchowicz Zbigniew, *Barbara Radziwiłłówna*, wyd. 4, Łódź 1989.

Kuklo Cezary, *Demografia Rzeczypospolitej przedrozbiorowej*, Warszawa 2009.

Lesiak Anna, *Kobiety z rodu Radziwiłłów w świetle inwentarzy i testamentów (XVI–XVIII w.)*, w: *Administracja i życie codzienne w dobrach Radziwiłłów XVI–XVIII wieku*, red. Urszula Augustyniak, Warszawa 2009 (Fasciculi Historici Novi, t. 9), s. 113–194.

Levey Martin, *Early Arabic Pharmacology. An Introduction Based on Ancien and Medieval Sources*, Leiden 1973.

Lewandowska Małgorzata, Adam J. Sybilski, *Historia leczenia kamicy moczowej. History of the treatment of urolithiasis*, „Problemy Lekarskie” 49, 2013, nr 1–2, s. 88–90.

Liedke Marzena, *Z badań nad prokreacją magnaterii Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI–XVIII wieku*, „Przeszłość Demograficzna Polski” 29, 2010, s. 7–27.

Liedke Marzena, *Demografia rodziny magnackiej w Wielkim Księstwie Litewskim na tle elit zachodnioeuropejskich. Wybrane problemy*, „Przeszłość Demograficzna Polski” 37, 2015, nr 1, s. 37–70.

Liedke Marzena, *Rodzina magnacka w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI–XVIII wieku. Studium demograficzno-społeczne*, Białystok 2016 (Dissertationes, t. 13; Prace Centrum Badań Struktur Demograficznych i Gospodarczych Przednowoczesnej Europy Środkowo-Wschodniej, t. 4).

Marchwińska Agnieszka, *Królewskie dwory żon Zygmunta Augusta. Organizacja i składy osobowe*, Toruń 2008 (Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu, t. 92, z. 1).

Matuškaitė Marija, *Karalienė Barbora ir jos atvaizdai*, Vilnius 2008.

Niedźwiedź Jakub, *Kultura literacka Wilna (1323–1655). Retoryczna organizacja miasta*, Kraków 2012 (Biblioteka Literatury Pogranicza, t. 20).

Pękacka-Falkowska Katarzyna, *Driakiew, mitrydat i teriak, czyli wczesnonowożytne panacea*, <https://www.wilanow-palac.pl/driakiew_mitrydat_i_teriak_czyli_wczesnonowozytne_panacea.html> [dostęp: 14.06.2020].

Poprzęcka Maria, *Historyczny melodram*, w: Poprzęcka Maria, *Kochankowie z masakrą w tle i inne eseje o malarstwie historycznym*, Warszawa 2004, s. 112–117.

Pioreschi Plinio, *A History of Medicine*, vol. 4: *Byzantine and Islamic Medicine*, Horatius Press Omaha 2001.

Quirini-Popławska Danuta, *Działalność Włochów w Polsce w I połowie XVI wieku na dworze królewskim, w dyplomacji i hierarchii kościelnej*, Wrocław 1973.

Rambaud Pierre, *Un tarif imprimé de droguerie au XVIe siècle*, „Bulletin de la Société d’histoire de la pharmacie” 7, 1919, n° 24, s. 126–133.

- Ragauskienė Raimonda, Nadišauskienė Rūta, Vaitkienė Daiva, Maleckienė Laima, Railaitė Dalia Regina, Maleckas Almantas, Vitauskienė Astra, *Mitai ir klausimai apie karalienės Barbaros Radvilaitės (apie 1522–1551 m.) sveikatą. Istorinės žinios*, „Lietuvos akešerija ir ginekologija” 18, 2015, nr 4, s. 290–300.
- Ragauskienė Raimonda, *Z historii biologicznej magnaterii Wielkiego Księstwa Litewskiego: linia Radziwiłłów na Birzach i Dubinkach w XVI w.*, w: *Sic erat in fatis. Studia i szkice historyczne dedykowane Profesorowi Bogdanowi Rokowi*, t. 2, red. Elżbieta Kościk, Rościśław Żerelik, Piotr Badyna, Filip Wolański, Toruń 2012, s. 30–47.
- Ragauskienė Raimonda, *Mirties nugaleti nepavyko: Biržų ir Dubingių kunigaikščių Radvilų biologinė istorija (XV a. pabaiga – XVII a.)*, Vilnius 2017.
- Ragauskienė Raimonda, *Śmierci nie udało się pokonać. Historia biologiczna księżąt Radziwiłłów na Birzach i Dubinkach (koniec XV wieku – XVII wiek)*, tłum. Irena Masojć, Romuald Naruniec, Kraków 2020.
- Roeske Wojciech, *Teriak – najstarszy lek złożony*, „Acta Poloniae Pharmaceutica” 20, 1963, nr 3, s. 249–255.
- Roeske Wojciech, *Teriak – lek dwudziestu wieków*, „Wszechświat. Pismo przyrodnicze” 1965, z. 10, s. 245–247.
- Rosset Tomasz F. de, *Pyszna galeria obrazów hrabiego Paca*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Zabytkoznawstwo i Konserwatorstwo” 31, 2000, s. 61–117.
- Rudowska Irena, *Choroba i śmierć Barbary Radziwiłłówny*, „Problemy Lekarskie” 29, 1990, z. 3-4, s. 481–494.
- Sournia Jean-Charles, Troupeau Gérard, *Médecine arabe. Biographies critiques de Jean Mésué (VIIIe siècle) et du prétendu „Mésué le Jeune” (Xe siècle)*, „Clio Medica” 3, 1968, s. 109–117.
- Srebrakowski Aleksander, *Wileńska powódź 1931 r. i jej echa*, w: *Wrocław – Śląsk – Polska – pomiędzy Zachodem a Wschodem. Księga dedykowana prof. Grzegorzowi Straucholdowi w 60. rocznicę urodzin*, red. Wojciech Kucharski, Joanna Nowosielska-Sobel, Wrocław 2008 (Spotkania Dolnośląskie Nowe, t. 2), s. 298–326.
- Srogosz Tadeusz, *Biologiczny wymiar historii w ujęciu Zbigniewa Kuchowicza*, w: *idem, Między biologiczną egzystencją człowieka w dziejach a historią nauki*, Częstochowa 2003, s. 65–75.
- Sroka Stanisław A., *Jan Radlica jako lekarz*, „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny” 57, 1994, nr 4, s. 463–478.
- Stabrawa Anna, *Apteka Floriana Carborto, serwitorka króla Zygmunta Augusta, w Krakowie przy ulicy Grodzkiej 36*, „Krakowski Rocznik Archiwalny” 10, 2004, s. 53–76.
- Steinborn Bożena, *Kopia portretu Barbary Radziwiłłówny w Zamku Królewskim w Warszawie*, w: *Kultura średniowieczna i staropolska. Studia ofiarowane Aleksandrowi Gieysztorowi w pięćdziesięciolecie pracy naukowej*, red. Danuta Gawinowa et al., Warszawa 1991, s. 715–721.
- Studencki Eugeniusz, *Opinie onkologa w dyskusji o przyczynie śmierci Barbary Radziwiłłówny*, „Archiwum Historii Medycyny” 39, 1976, z. 2, s. 256–258.
- Sucheni-Grabowska Anna, *Zygmunt August, król polski i wielki książę litewski 1520–1562*, Warszawa 1996.

Szujski Józef, *Trzy żony Zygmunta Augusta*, w: *idem, Opowiadania i roztrząsania*, t. 1, Kraków 1885 (Dzieła Józefa Szujskiego. Wydanie zbiorowe, ser. 2, t. 5), s. 108–124.

Urbanik Monika, Rzepiela Agnieszka, *Mumia cenniejsza niż złoto*, „Farmacja Polska” 58, 2002, nr 12, s. 572–579.

Wilkus Kazimierz, *Odkrycie grobów królewskich w katedrze wileńskiej*, „Studia do Dziejów Wawelu” 5, 1991, s. 530–550.

Wilkus Kazimierz, *Odkrycie grobów królewskich w katedrze wileńskiej*, w: *Wilno–Wileńszczyzna jako krajobraz i środowisko wielu kultur. Materiały I Międzynarodowej Konferencji, Białystok 21–24 IX 1989 (w czterech tomach)*, t. 1, red. Elżbieta Feliksiak, Białystok 1992 (Biblioteka Pamięci i Myśli, t. 3), s. 105–114.

Wisner Henryk, [rec.] Raimonda Ragauskienė, *Mirties nugalėti nepavyko. Biržų ir Dubingių kunigaikščių Radvilų biologinė istorija (XV a. pabaiga – XVII a.)*, Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, Vilnius 2017, s. 735, il., tab., streszcz. w jęz. ang., ISBN 9786094711145, „Rocznik Lituanistyczny” 5, 2019, s. 295–296.

Wojciechowska Beata, „*O purgowaniu w ziołach, prochach i w korzeniu*”, czyli o lekach i ich dozowaniu w Polsce XV i XVI wieku, w: *Człowiek i przyroda w średniowieczu i wczesnym okresie nowożytnym*, red. Wojciech Iwańczak, Krzysztof Bracha, Warszawa 2000, s. 195–207.

Zarzycki Jakub, *Wizualne (i nie tylko) konsekwencje pewnej lzy. O „Śmierci Barbary Radziwiłłówny” Józefa Simmlera słów kilka*, „Quart” 2016, nr 3, s. 54–73.

Ziembicki Witold, *Barbara Radziwiłłówna w oświetleniu lekarskim*, w: *Pamiętnik VI Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Wilnie, 17–20 września 1935 r.*, t. 1: *Referaty*, przyg. do druku Feliks Pohorecki, Lwów 1935, s. 144–162.

Agnieszka Januszek-Sieradzka, dr hab., historyk, pracownik Instytutu Historii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, autorka publikacji dotyczących dynastii Jagiellonów w Polsce, zwłaszcza poświęconych panowaniu króla Zygmunta Augusta, ostatnio opublikowała monografię *Królowa Barbara Radziwiłłówna w dworskim mikroświecie* (2017), członek Zespołu Badań nad Dworami i Elitami Władzy IH PAN.